

HORVÁTH JÁNOS AMADE-JEGYZETÉNEK KÖZLÉSE ELÉ

Horváth János immár ötven esztendő, de először most megjelenő egyetemi előadásában a legjobb feldolgozást kapja az olvasó, amit Amade Lászlóról a költőről irodalomtörténész valaha is megírt. Fél-század nagy idő egy hagyományos központi helyet elfoglaló társadalomtudomány történetében; még akkor is hosszú, ha Amade László nem tartozik a magyar irodalom nagy tehetségei közé, és ha maga a kor is szinte felfedezésre vár, amelyben a legjelentősebbek közé számít. Mióta Horváth János előadása elhangzott a budapesti egyetemen, a legújabb irodalomtörténeti bibliográfia adatai szerint egy könyv, hat szövegközlés és tizenöt kisebb cikk jelent meg Amaderól; a legutolsó 1957-ben. A könyvet és a közlemények nagyobbik felét Gálos Rezső írta, a 18. század irodalmának igen szorgalmas és jószemű bűvára, kinek munkásságát az anyagbőség és a biztos adatkezelés jellemzi inkább, mint a mély gondolatok, a villanó ötletek és az irodalmi művek esztétikai értékei iránti fogékonyság. Úgy látszik, Horváth János előadását már ő sem ismerte, s azóta sem említette senki.

A nyomtatásban először most megjelenő szöveg nem könnyű olvasmány: egyes részei nem is érthetőek az 1923/24-ig megjelent Amade-versek és az összes életrajzi adatok igen alapos ismerete nélkül. Annak idején – legtöbbszörnek legalábbis – sejtelmünk sem volt, hogy helyenként milyen töredékes jegyzetből ad elő Horváth; aki azonban valaha is ült a régi bölcsészkar VI-os tantermében, nagyon jól tudja, hogy e jegyzetek ma nem egyszer alig megfejthető utalásai-ból akkor olyan előadások kerekedhettek, amelyeket a tapasztalat szerint más karok hallgatói is rendszeresen és szívesen látogattak. Helyenként töredékes állapotában is kerek egész azonban az előadás: mind Horváth János rendszerében az, mind Amade a költő életművének körületekintő feldolgozása szempontjából.

A tudós munkásságában időrendileg és a belső összefüggések szerint *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig* (1927) című, új kiadásra mindenképpen érdemes kötet előterében helyezhető el, de már csak néhány megállapítás került át belőle a monográfiába, egyebek között Balassi és Amade jegyzetbeli összevetésének néhány foszlánya, ugyaninnen az „idegen dallam átvételének” 18. század végéig „megszokott módja” és sok apró adat Amade népszerűségéhez. Az említett könyv és a most kiadott előadás Horváth Petőfi-kutatásaira nyúlik vissza és azokból nő ki; ezért fedezhette fel a tudós Amade néhány versében „mintegy próbálgatását annak az áhítatos, elfogódott ünnepi hangnak, mely Petőfi sajátja a boldogság teljes pillanataiban”, innen származik az életmű feldolgozásának vezető

gondolata, melyet a kiváló előadó annak idején így fogalmazott meg: „A XVIII. századra... megérlelődöttnek mondhatunk egy lírai irányzatot, mely a »dal« műfaja felé utal. S ekkor jelenik meg az első igazi dalköltő: Amade... a »dal«-forma problémája az új korszak lírájának is egyik fő problémája lesz, míg végül Petőfi végérvényesen meg nem oldja.”

Egy költői oeuvre egyetlen — műfaj történeti — szempontú áttekintése ritkán lehet alkalmas az alkotások egészének beható elemzésére. Amade azonban mindenekelőtt dalköltő volt, és ezért Horváth János gyakorlatilag az egész életművet dolgozhatta fel az előadásban. Aki munkásságát ismeri, terminológiáját ismerősnek találja majd (dal-ösztön, ön-genre stb.), s a dalról vallott nézeteket ugyancsak fellelheti az egyéb művekben. Ami az előadásban az eddig ismertekhez képest mégis új lehet, azt hiszem, annak világos megindoklása, hogy miért nem Amadeval és miért Faludival kezdte el a magyar irodalmi népiesség történetét; nevezetesen az a világosan kimondott gondolat, hogy „Amade forma-kergetésével... a régi magyar költészet dekadenciájába jutottunk el”, s bár „új jelenség... életszerű magatartása és modora (éppúgy, mint ugyanekkor a prózában Mikesé)”, voltaképpen „utolsó a régi magyar szerelmi költők sorában”. Műfaj történeti szempontból értékelhetők még nagyra a költői egyéniség ama Horváthnál kimutatott vonásai, melyek dal-típusának pontos megfelelői („sürgős kifejezés-szüksége ösztönzi”; „következetlen, nem egyhuzamú lelki élet”; „dalra szottyant kedve” stb.), valamint néhány találó megfigyelés az érzés, az ihlet, a konkretizálás és az idealizálás témaköréhez.

Horváth János egy-két először itt olvasható verselemzése talán már holnap tanítható lenne az iskolákban; máskor azon tűnődhet el az olvasó, hogy néhány — immár félszázados — gondolatát talán 10–15 éve, hogy tőle függetlenül újból felfedezték és megírták. Vannak aztán ötletei, amiket máig nem dolgozott ki kellőképpen az irodalomtörténetírás: pl. a költők „romantikus” típusa, amelyhez Amade „korántsem tartozott”; az elvilágiasodás processzusa, melynek sodrában a költő és egész családja „vallásos érzését az élet egyéb dolgaitól elszigetelni” tudta. Az sem tagadható, hogy néhány nézetét magáévá tette és tovább gondolta ugyan az irodalomtörténetírás, de némelykor a lényegét illetőleg máig nincsenek rendszereztebb és mélyebb ismereteink, mint neki voltak (pl. a régi magyar irodalom többnyelvűsége).

Az utóbbi félszázadban haladtunk persze, nagyon sokat. Horváth János nyomán jártunk, de más eszközökkel dolgoztunk, mikor eltűntek az irodalomtörténetünkben a „nemzetiellenes kort”; ma elképzelhetetlennek tartjuk, hogy irodalomról szólva ne beszéljünk az eszmék történetéről, a 18. században pl. a felvilágosodásról (amely még mint

szó sem fordul elő az előadásban), s ott, ahol Horváth János „a megújulás ösztönét” említette még, mi sokkalta szakszerűbben gazdasági és társadalmi viszonyokról, valamint ezeknek s az irodalomnak meg az íróknak és műveknek kapcsolatáról fejtünk ki nézeteket.

Az új irodalomszemlélet jobb, racionálisabb és mélyebb összefüggéseket tár fel, mint a régi; ez bizonyos. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy a hasonlíthatatlanul jobb eszközökkel feltétlenül jobban is dolgozunk, mint annak idején Horváth János; különösen akkor nem, ha nem használjuk fel a magunk szempontjainak megfelelően évtizedek óta elheverő ötleteit. 1931-ben, A magyar irodalmi műveltség kezdetei-ben írta, csak úgy melleleg odavetve, hogy a középkori rendi krónikákban „egyúttal az irodalmi emlékezés és hagyományregisztrálás kezdeteit, az irodalomtörténet tudományának primitív előfutárait láthatjuk”. Nem hiszem, hogy Horváth János akkoriban utánanézett, mit ír erről a nemzetközi szakirodalom, igen kívánatos lett volna azonban, ha valaki az ő útmutatása nyomán összegezi az összeszedhetőket.

Hasonlóképpen értékesíthető gondolatok szép számmal akadnak az Amade-előadásban is. Olvasása közben újból felmerülhet egy monográfia terve a magyar dal történetéről, amelyhez talán Horváth János műveiből gyűjthető össze a legtöbb használható megfigyelés, s amelyhez hatalmas új anyagot tett hozzáférhetővé az utóbbi évtizedek kutatása. Szerényebb vállalkozás, de nem kevésbé hasznos és jelentős lenne Amade dallam-mintáinak felkutatása. Horváth ötven esztendeje néhány mondatban intézte el a témát, s azzal a megjegyzéssel zárta sorait, hogy „az egész valóság... csak újabban kezd kiderülni”. Nos, azóta is ennél a kezdetnél tartunk.

De ha az Amade-előadás közrebocsátása nem is teszi egyszerre folyamatosabbá és összefüggőbbé az irodalomtörténeti kutatást, annyi egészen biztos, hogy benne csakugyan a legjobbat kapja az olvasó, amit Amaderól valaha is írtak, és a szöveg alapos áttanulmányozása megéri a fáradságot.

TARNAI ANDOR

HORVÁTH JÁNOS: AMADE LÁSZLÓ¹

Az újabb magyar lírai költészet történetének egy nevezetes szakával készülünk foglalkozni. Előadásom címében megjelölve a záró határ: Vörösmarty. A kezdő? Nyilván ugyanott, ahol az újabb magyar irodalomé.

Irodalmunk ui. természetszerűleg önkénynt két nagy izületre oszlik, melyeket legegyszerűbben réginek és újnak nevezhetünk. A legfeltűnőbb és fontosabb változás irodalmunk egész

¹ HORVÁTH JÁNOS itt közölt — eddig kiadatlan — egyetemi előadása ötven évvel ezelőtt, az 1923–24. tanév első félévében, *Az újabb magyar lírai költészet történetének* első fejezeteként hangzott el először (másodízben az 1931–32. tanév II. félévében). Amade tárgyalását Faludié, majd a következő szemeszterben Orczy Lőrincé követte, emellett pedig, fő kollégiumában, *A magyar irodalom fejlődéstörténetét* adta elő az Eötvös-kollégiumi tanársága után első egyetemi évét kezdő 45 éves HORVÁTH JÁNOS. *Petőfi*-monográfiája egy évvel azelőtt jelent meg. — Az életmű e szakaszának összefüggéseit szemlélve válik tehát érthetővé a fejlődéstörténeti szempont következetes érvényesítése, a Balassitól Petőfiig terjedő kitekintéscsk széles skálája az Amade-előadásban.

A tanulmány publikálása némely átalakításokat tett szükségessé. Elhagytuk a szövegbe szervesen be nem illesztett kivonatos jegyzeteket a szakirodalom egyes darabjairól, és azokat a vázlatokat is, amelyeket az előadás másutt részletesen kifejt. A bibliográfiai utalásokat lábjegyzetben közöljük; az idézetek (Balassi, Mikes, Arany) forrásául az újabban megjelent kritikai kiadásokat jelöltük meg. Néhány helyen viszont kiegészítettük a tanulmány szövegét: első-sorban a versidézetekkel (amelyek az előadás során felolvasásra kerültek) — alapot és útmutatást erre a kéziratban és NÉGYESY LÁSZLÓ Amade-kiadásának (*Várkonyi Bárány Amade László versei. Összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kísérte NÉGYESY LÁSZLÓ. Budapest, Franklin, 1892.*) HORVÁTH JÁNOS által is használt példányában található utalások adtak. Az idézeteket szintén lábjegyzetben közöljük, a kézirat lapszám szerinti hivatkozásait pedig a kötet számozási rendjéhez (1–144.) igazodva hagytuk el. — Két esetben, fontosságukra való tekintettel, a verseskötet lapszéli jegyzeteit is bevettük a lábjegyzetek közé, megjelölve ezek leelőhelyét. A szöveget a mai helyesírás szerint adjuk közre.

K. H. J.

folyamán az, hogy latin és magyar vegyesnyelvűségéből kizárólag *nemzeti nyelvűvé* válik. Ez természetesen nem egyszerre történt meg, nem egy bizonyos évben; a magyar nyelvű terület kezdettől fogva növekvőben van, ügyének már a XVII. században erős szószólói vannak, a magyar nyelvűség követelménye az első irodalomtörténetírónál, Czwittingernél már ki van mondva: 1711. Viszont valóban tudatos célkitűzésként, mely az egész irodalmi életet befolyásolja, Bessenyeiékkel látjuk: 1772. Innen számít az újabb kor.

De újdonsága nem ily egyszerű. A nyelvkérdéssel párhuzamosan egy másik változás: a világi irodalom rangemelésé: a szépirodalmiság főhelyre jutása az irodalom fogalmában. Előbb, a latinnal kapcsolatban: tudományos és teológiai színezet; ugyanezt, főképp az utóbbiban a magyar nyelvű szakasz is átvette, kiképezte. A világi, profán elem azonban alsóbbrendűségben volt, hamupipőke. Bessenyeiektől kezdve e téren is nyilvánvaló a változás. Világnézeti természetű: az eddigi latinos európai műveltség helyére újat terveznek: a nyugati európai nemzetek modern irodalmiságát veszik mintaképül; fordítják e német, francia, angol „világi” dolgokat, a nyelv elégtelensége kiderül, megindul a nyelvújítás, új, idegen műformák nosztrifikálása, s mire Vörösmartyhoz jutunk, meg Jósikához: egy nyelvben és formáiban megújíhódt, s az összes irodalmiságban vezérszerephez jutott magyar szépirodalommal állunk szemben. — Ez a mozzanat tehát szintén ugyanolyan korbeosztásra utal: 1772-vel új korszak kezdődik: kizárólagos nemzeti nyelvűségével és profán jellegével azóta állandóan azonos maradván, az egész régiséggel szemben pedig ebben különbözvén.

Az átmenet a XVIII. században történik meg (öröksége: magyar nyelvűség; sajátja végleg nyugatra fordulás; e kettő egyesítése 1772 után); e nemzetietlennek, vagy hanyatlónak mondott században.

Nem vitatom e megbélyegző elnevezés jogos vagy nem jogos voltát, de megjegyzendőnek tartom, hogy az irodalmi életben nemcsak a felszínre kerülő, látható jelenségek számíta-

nak: hanem a felszín alatt csendben végbemenők. Ezekre is figyelni kell. S nem tudom, nevezhető-e nemzetietlennek egy olyan korszak, melyben a valóban nemzeti irodalom eszméje megérlelődik (történetírás!), s hanyatlónak olyan, melyben Mikes, Amade, Faludi, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon kezében — igaz, hogy csendben, — de egy új korszak formái készülődnek. A XVIII. század csendjében a régi irodalom hagyatéka leszáll, humuszt képez, s e talajban a XIX. század csírái mozgolódnak.

Éppen kiszemelt tárgyunkon, a lírai költészet területén, észlelhető ez legvilágosabban. Épp azért, bár az *újabbról* (1772) hirdettem —, szükséges lesz ez átmeneti kor lírikusaival is bővebben foglalkoznunk.

A magyar nyelvű világi irodalom uralomra jutását mondtam az új korszak jellemző jegyének. Láttuk, e részben mit hagyományozott a régi irodalom az átmenet korára. Röviden: Balassa és Gyöngyösi örökségét: egy régibbet s egy frissebbet, közelebbit. Amaz ekkor hangzik el lassanként, de végső eredményét s a megújulás ösztönét, saját őselvét, örökül hagyja itt; emez a XVIII. század folyamán gyökeresedik meg, terjed szét s akkorára virul ki teljesen, mikor — a század végső tizedeiben — a már megindult újhodással szemben bizonyos ellenzéki nyomatek szerepét viheti. A XVI. század második felében élt Balassa a XVII. század folyamán népszerűsödik el, a száz évvel későbbi Gyöngyösi pedig a XVIII. század folyamán. Minket, minthogy egyelőre az átmeneti kor lírájával foglalkozunk, ezúttal Balassa öröksége érdekel elsősorban. A Gyöngyösié majd csak a mondott időben, a XVIII. század végi újító iskolákkal szembeállítva.

Lássuk tehát vázlatosan Balassa jelentőségét; de csak a világi költészet szempontjából, s annyiban, amennyiben azzal a korrallal, melyről szólni fogunk, vonatkozásba hozandó.

★

Balassa Bálint az egész magyar irodalomnak egyik legnevezetesebb kezdeményező egyénisége. Ő az első magyar *műköltő*

a világi nemben. Szerelmi költeményei nem a legkitűnőbbek ugyan az ő egész költészetében, hiszen mind vallásos, mind pedig „vitézi” énekeiben több, gazdagabb és őszintébb líraiság van — de azok az ő tulajdonképpeni nagy újdonsága. E téren elődjét nem ismerjük, s kétségtelennek látszik, hogy nem is volt elődje (vö. Rimay!), utána azonban az ő hangját veri vissza csaknem százötven esztendő lírai költészete: a „főrangúak.”

Szokás őt — tévesen — úgy tekinteni, mint holmi idegen-szerű előzmények után az első népies költőt, ki már csak műfaját is — szerelmi líra — az ún. virágénekek hatása alatt választotta meg. A közfelfogásban valami „népies Balassa” él még ma is, holott mindaz, amit felőle eddig tudományosan megállapítottak, ennek épp az ellenkezőjét mutatja (Szilády, Eckhardt, Alszeghy, Ferenczi): Balassa tudós költő; és ha — a nem ismert — virágénekekben lappanganának előzményei, azt kellene mondanunk: első, aki a népiből tudatosan felemelkedik.

Kiemelkedik pedig idegen hatások alatt és idegen humanista minták követésével. A XV—XVI. században mindenhol létrejött egy új, latin nyelvű irodalom az antik mintára, de mindenhol hajtott e humanista irány előbb-utóbb egy nemzeti nyelvű sarjat is — a franciáknál Ronsard és iskolájában, nálunk Balassában.

Szerelmi lírája a humanista sablonhoz igazodik, sablonos anyaga és kifejezési módja. Passzív rab, kínlódó szerelmes az egyik oldalon; kegyetlen szép leány a másikon. Az „imádott ellenség” paradoxona; egyoldalú, ostromló, udvarló szerelem. Célja nem a spontán önkifejezés, hanem elmés udvarló játék a szerelem körül. Balassa lehetett szenvedélyes szerelmes az életben: verseiben tudós mesterkedő poéta, s önmagát mintegy csak akarata ellenére fejezi ki néha önfeledt naivsággal, s olyankor a legszebb, olyankor áll legközelebb az istenes és vitézi énekek spontán Balassájához. Szerelme inkább csak egy másnemű ihlet foglalatában természetes és naiv (a bujdosó énekekben pl. — de az istenes és vitézi énekekben is humanista!).

Ez valóban semmiképp sem népies jelleg (s ha majd stílusában népies ízt érzünk, annak más oka van; miről majd később szólunk). Sőt bizonyára magasabbrendűsége, előkelőbb, művelt („tudós”) jellege szerezte meg neki a köztetszést, szemben a virágénekekkel, melyek, amennyire megítélhetjük, úgy látszik, durva trágárságaikkal vonták magukra a „hivatalos” irodalom megvetését.²

Nem virágének tehát, hanem *műköltemény*. Ugyanazt tette meg a szerelmi költészettel, amit később Zrínyi az elbeszélővel: nemzetközi műfaji mintákhoz igazította.

Műfajilag pedig — s ez a másik szükséges megállapításunk — az ő versei nem *dalok*. A dal a lírai költészet világában egy teljesen különálló műfaj; úgyhogy a líra egész területét így merném osztályozni: 1. dal — 2. költemény (itt aztán óda, elégia, epigramma, stb.). A költemény katexochén irodalmi jelenség; a dal — még az irodalomban is, és még a műdal is, ha jó — nem irodalmi, hanem életbeli jelenség. Önkénytelen, közönségnélküli megnyilatkozás, melyben egy kifejezésre törekvő elemi érzés kiönti magát. Lényeges jegye, hogy dalolni való, s nem felmondani; s mikor a fejlődés későbbi folyamán már irodalmi szándékkal iratik, akkor is feltételének vallja

² L. TOLNAI VILMOS: *Erdősi Sylvester János a virágénekekről* (Magyar Nyelv 1911. 179–80.):

Az *Újtestamentum* (1541) szövege után különféle felvilágosító magyarázatok közt az ismert megjegyzés, melyet azonban csak eddig szoktak idézni: „Il inekben (ti. képes beszéddel a magyar nép) kivaltkippen az virag inekben mell'ekben czudálhatt'a minden nip az Mag'ar nipnek elmijnek éles voltát az lelisben mell' nem egéb hanem Mag'ar poësis.” De a folytatása így hangzik: „Mikoron ill'en felsighes dologban ill'en alá valo pildával ilek az ganeyban arant keresek nem azon vag'ok hog' az hitságot dicziriem. Nem diczírem az mirül ez ill'en inek vadnak diczírem az beszidnek nemessen valo szerzisit.”

Teljesen idézi már IMRE SÁNDOR: *A magyar irodalom és nyelv rövid története* (1865. 101.); ERDÉLYI PÁL is figyelmeztet rá: *A virágének* (Etnographia, X. 1899. 258.); egyetemi előadásában RIEDL is (*A magyar irodalom története a XVI. században*. Előadásai után jegyezte és kiadta CSOMA KÁLMÁN. Budapest, 1907.).

a dalolhatóságot; és pedig nem azért, hogy eldalolásával mást — közönséget — gyönyörködtessen; hanem hogy önfeledtebb ömlést biztosítson az önkifejezésnek. Szerkezetét nézve: egy elemi egység, mely semmi aránytalanságot, terjedezést meg nem tűr, mindennemű okoskodást kizár; a prózaiságnak leg-
elemibb, de legtisztább ellenlábasa.

Balassa versei *költemények*, s fentebbi jellemzésük eléggé mutatja, hogy egyenest tagadásai a *dal*-nak. Halljuk erre nézve Arany Jánost:³ „Maga Balassa, Rimai, Beniczki sem mondhatók a *dal* művelőinek mai értelemben. Rövidebb világi verseik a leíró vagy tankörben forognak, s ha olykor a lelkesebb Balassa lyráig hevül is, az a mit lantja zeng, csak széles értelemben vehető dálnak, de nem látszik, hogy különösebben a dal bel-formája után törekednék. Énekelni ugyan lehetett, valószínű is, hogy bizonyos „ad notam” lebegett szerzőjük előtt; de akkor énekeltek sok mindent: az egyházban hosszú dogmai fejtegetést, vagy bibliai történetet, a lakomáknál Tinódi-féle históriákat, a nélkül, hogy amazok bensőkép az ének, ez utóbbiak a ballada vagy kisebb eposz formáira igényt tartottak volna. Ily módon Balassa versei is fölvehették a zenei külsőt, bár hiányzott bennök a dalszerűség, melyre nem csupán az kívántatik, hogy a szöveg sora megfeleljen a zeneinek. Több azokban a leíró elem, részletezés, hosszabb a lélekzet, csekélyebb az öszpontosítás, hogy sem a dal megtűrhethné; s az egyéni sorsára, specialis körülményekre vonatkozó helyek nem engedik érzelmeit amaz általánosságra emelkedni, mely a dalt a sokaság ajkán meghonosítja. E szerint bátran elmondhatjuk, hogy a dal, mint költői forma nem létezett irodalmunkban — vagy legalább e létezés nyomai elég számú példányban ki nem mutathatók — egészen a XVII. század hanyatlásáig; akkor is nem a sajtóban, hanem egyes érző szívek kicsiny körre szánt és kézirati homályra kárhoztatott érintkezéseiben találjuk a dalt, mely saját formája után törekszik.”

³ ARANY J.: *A magyar népdal az irodalomban*. Összes Művei XI. Budapest, 1968. 388.

Ezt⁴ szükséges volt élesen kimondanunk, különben egyáltalán nem látnánk világosan a magyar lírai költészet egyik leglényegbevágóbb kérdésében. Egyetlen dalszerű költeménye a XXXIX. (46.) sz.⁵ (minden jel szerint törökből való fordítás; vö: Divinyi Mehmet: gázél): „Ez világ sem kell már nekem nálad nélkül szép szerelmem . . .” A XLIV. (52.: Darvaknak szól) is közel! A Coelia-dalok közt több közelít a dal-típushoz, de egészen nem éri el. Balassa tehát 1. szakítva a feltehető naiv előzményekkel, 2. új, dalelleses műfajt kezdeményezett. (E kettő különben szorosan összefügg.)

Szükséges lesz végül — tárgyunkra való vonatkozásai miatt — *verstörténeti* jelentőségére is röviden rámutatnunk. Ha verses emlékeinket időrendben végigolvassuk, Balassához jutva fel fog tűnni, hogy a mi mai ritmusérzékünket minden előzőjénél teljesebben, csaknem hiány nélkül kielégíti. Kevés kivétellel az ő verseiben már tökéletesen kiképződve találjuk nemzeti versidomunk ritmusrendszerét; eltűnt a szótagszám változékonysága az ütemben; határozott sormetszetek, s többnyire világos ütemhatárok lépnek fel; belső és sorvégi rímek elhelyezésével és állandósult sorfajokkal oly strófaeképletek állapodnak meg nála, melyeket — kivált a róla nevezettet — sokáig, csaknem változtatás nélkül használ a lírai költészet. Élénk, eléggé változatos, de nem cifra formák.

Ha előtte nem egészen így volt, ha a korábbi versekkel mai ritmusérzékünk nem mindenkor békül meg egykönnyen, annak több oka van. Itt csak a legfontosabbat emelem ki: a korábbi emlékek (csaknem kivétel nélkül egyháziak) egy része nem önálló vers, hanem éneklésre volt szánva, melódiához volt kötve és igazítva: a ritmuselv hordozója azokban az ének, a dallam volt, s ahhoz a szöveg ugyanúgy igazodni próbált, attól elválasztva azonban nem tud ritmikailag önállóan fel-

⁴ Ti. azt, hogy „Balassa versei egyenest tagadásai a *dal*-nak” (K. H. J.).

⁵ A római szám a Radvánszky-kódex, az arab a kritikai kiadás (*Balassi Bálint Összes Művei*. Összeállította ECKHARDT SÁNDOR. Budapest, 1951.) számozására utal (K. H. J.).

lépni. Az a szöveg nem minden esetben saját elvű ritmikai organizmus. Nevezzük ezt *énekversnek*. Találunk ilyet még Balassánál is (V. — 18. sz. — : „Nő az én örömem . . .”).

De nála már csak kivétel az efféle. Versei, tisztán mint szövegek is ritmikailag önállók: *szövegversek*; nem kell melódiára gondolnunk, mégis határozott ritmusok van. Maga a beszéd hanganyaga és hangsúlyrendszere itt a ritmuselv hordozója (XIII. — 30. — Siralmas nékem; XI. — 28. — Áldott szép Pünkösdek; LVIII. — 66. — Ó nagy kerek kék ég; LXXV. — 75. — Ó én édes hazám).

Mi történt tehát? Balassa mindenki másnál teljesebben hozzájárult azon folyamat célhoz juttatásához (mert hisz ez előbb megindult), mely a szövegverset kiképezte, a dallamhoz jobban igazítva: irodalmilag önállósította.

S ez természetszerűleg vág azzal, hogy ő műköltő. Ő költeményeket ír, olvasni való verses műveket. El lehet dalolni (s hogyan lehetne éppen az ilyet? — dalolták is!), de dal nélkül is megáll s voltaképpeni rendeltetése ez.

Mi most már figyelmet érdemlő jelenség, hogy a humanista Balassa versforma tekintetében nemigen alkalmazkodik humanista mintáihoz, hanem közszájon forgó magyar és idegen nótákból vonja el a maga formáit (vö. a Petőfi-korabeli népdalformák szövegverssé önállósításával!): innen van, hogy némelyik (a fentebbi V. sz.) nem is sikerült teljesen. De e minták csak a strófa képletet adják meg: a verssor kiképzése teljesen magyar ritmuselvű; s itt lehet szó a feltehető magyar népdalok (virágénekek), meg a magyar táncritmus hatásáról. De főképp saját ritmusérzékéről. A nemzeti versidomot is egyének fejlesztik (vö. Arany), s ezek közt Balassa kezdeti jelentőségű. A formaképzésnek egy olyan természetes és mégis zseniálisan nemzeti módja ez, amellyel — látni fogjuk — később is élt költészetünk, mikor megújulásra szorult. E magyar ritmusnak köszönhető, hogy egy alapjában tudós kezdemény úgy elnépszerűsödhetett; e ritmusnak, hogy a tőle elválaszthatatlan költői nyelv és stílus mintegy megmagyarosította az idegen hozományt, s abba üde, naiv elemet is vihetett

bele. (Más természetű, a régiségben: Szilveszter; Szenszi Molnár.)

Csak e három mozzanatot emelem most ki: műköltő (nem népics); műfaja: terjedelmes lírai költemény sok elmés leleménnyel (nem dal); verse: szövegvers (nem énekvers). E három szorosán összefügg; voltaképp ugyanazon egy elvnek három megnyilatkozása: a kezdődő, beálló *irodalmiságnak, irodalmivá emelkedésnek* a lírai költészetben.



Mi történik e nevezetes kezdeménnyel mintegy másfél századon át?

Balassa iskolát teremtett; az ún. főrangú lírikusok az ő példáját követik. Azonban mind Balassa, mind követőinek versei (a világiak) kéziratban maradnak s másolás útján terjednek tovább.

Az említett főrangú lírikusokról itt külön nem szólhatunk. Összefoglalólag annyit jegyezhetünk meg felőlök, hogy — amint már megállapították — kezük közt Balassa „tudós” kezdeménye veszít tudós (humanista) jellegéből (ez különben már Balassával megindult mintáihoz képest), mert ők már kevés kivétellel (Zrínyi!) nem Balassa közvetlen forrásaiból merítenek, hanem Balassa hatása alatt költenek.

A kéziratosságot terjesztés kérdése azonban külön figyelmet érdemel. Mind Balassa, mind az egész XVII. századnak csaknem egész világi lírája kéziratban maradt és terjedt. Maga a többszörös másolás szövegromlásra, szövegváltozásra vezethetne. Az a másolási mód azonban, mely ekkor erősen divatba jött, nem ily merőben passzív (akaratlan) változásokra vezetett. Szólanunk kell itt a *kézírtos énekeskönyvekről*. A régi magyar lírai költészet csak ezekből ismerhető meg s a Balassa-kezdemény átalakulása is ezeken keresztül megy végbe szinte észrevétlenül.

Részletes ismertetésük Erdélyi Páltól⁶. Pintér külön kis

⁶ Vö. ERDÉLYI P.: *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században*. (Magyar Könyvszemle 1899. 40–63; III–33; 244–69.).

fejezetet szán nekik. Nevezetesebb XVII—XVIII. századiak (melyek ui. világi verseket is bővebben tartalmaznak):

Komáromi énekeskönyv (Szekeres Mihály-, vagy Mészáros Péter-féle): 1617—1701.⁷

Szencsey-kódex: XVII. sz. — *Mátray-kódex*: XVII. sz.⁸ — *Bocskor-kódex*: 1716—1739.⁹ — ez a három a kuruckori költészet fő forrása.

Vásárhelyi daloskönyv: 1670-es évek¹⁰

Hogy gyűlt az énekeskönyvek anyaga? Egy-egy ember tulajdona; belejegyzi a neki tetszőt: lemásolja, vagy hallomásból tanulja meg s úgy írja le. A szerzői jog elvész. Az írott szöveg helyét tehát részben szóbeli közlés foglalja el s ez már rokon jelenség a népköltészet terjeszkedésével: emlékező tehetség és ízlés kérdése meg dallam avatkozik bele az átvételbe. Elmaradoznak a tudós, vagy túlságosan személyes elemek (diákos nyomok, szerzőre vonatkozó adatok); némely kedvelt strófák, sorok, képek, fordulatok szabad prédává válnak; néha ugyanazon versnek ugyanazon énekeskönyvben több változata bukkan előnk.

⁷ Vö. ERDÉLYI P.: *A „Komáromi Énekeskönyv”* (EPHk 1899. 208—13; 329—48; 421—36.).

⁸ Vö. THALY KÁLMÁN: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* (1864); *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* (1872).

⁹ Vö. FERENCZI ZOLTÁN: *A Bocskor-daloskönyv versei* (Erdélyi Múzeum 1898. 372—83; 441—55; 510—22; 570—77.).

¹⁰ Vö. FERENCZI Z.: *Vásárhelyi daloskönyv* (Régi Magyar Könyvtár 15.) Budapest, 1899.

Legtöbbet DÉZSI LAJOS foglalkozott az énekeskönyvek kiadásával:

Régi magyar verseskönyvek ismertetése. I. *A Csereyné-codex* (ItK 1911. 58—64.); II. *A Vasady-codex* (ItK 1913. 14—27.); III. *A Lugossy-kódex kiadatlan versei* (ItK 1914. 80—97.); IV. *Mihály dedk codexe* (ItK 1915. 431—44.); V. *A Kuun-codex* (ItK 1916. 51—74.); VI. *A Lipcsei codex* (uo. 305—43.).

Korábbi: BAROS GYULA: *Radványi verseskönyvek* (ItK 1903. 296—322; 445—66; 1904. 83—112; 208—23; 331—50; 449—89.); VER-SÉNYI GYÖRGY: *Szíveket újító bokréta. XVIII. századbeli dalgyűjtemény* (Régi Magyar Könyvtár 35.). Budapest, 1914.

Ez énekeskönyvek kiszemelték a műköltészetből, ami tulajdonosaiknak megtetszett: közízlés szemelvényei az irodalomból; levezető csatornák a műköltészetből a népszerű-, s tovább a népköltészet felé. Ezt az utat járta meg Balassa hagyatéka is; nem annyira tulajdon egyes versei, mint inkább az a lírai típus és műfaj, melyet ő kezdeményezett.

Ez énekeskönyvek során a világi lírában észrevehető átalakulás indul tehát meg, mely a Balassa-féle típustól el nem szakadva ugyan, lassanként annak tagadása felé távolodik. 1. Kezd kivetközni a műköltői (tudós) jellegből s közeledni egy bizonyos népies átlag felé; 2. műfajilag a dalszerűség jegyei kezdenek fellépni;¹¹ 3. ezzel együtt — vagy inkább ennek feltételül — ismét az énekszóra bízva fennmaradását.¹² E fejlődés csak megindultnak tekinthető, de teljesen korántsem ment végbe: 1. sokszor a legnaivabb szépségű darabokban benne marad még egy-egy tudákos csökevény; 2. ez már maga ellensége a dalszerűségnek; a dal műfaji jellege a lírai anyag szempontjából sokszor egészen megvan már, de hiányzik a megfelelő elemi kompozíció (pl. a Vásárhelyi daloskönyvben a 23.); terjengősek: egyenként dalszerű strófák, melyekből kettőt-hármat kivonva tökéletes dalt lehetne kapni: s ez meg is történik (pl. a Vásárhelyi daloskönyvben, mely a korai dalfélékben általában a leggazdagabb — a 85. számúból kiszemelve a 67. — NB. Balassa két legdalszerűbb darabja is benne van 6., ill. 59. szám alatt, s ez utóbbi végéről elhagyva a dal-ellenes záradék).

Mit jelent tehát végeredményben ez átalakulás? A Balassa-féle kezdemény lassú felozslását, rajta a dal-ösztön lassú érvényesülését. Mennél teljesebbé válik ez utóbbi (a XVIII. század folyamán): annál kevésbé lesz aktuális Balassa Bálint eredeti lírai típusa.

¹¹ Pl. a *Vásárhelyi daloskönyvben*: 3, 6, 23 (második fele török; vegyes műfaj), 30, 34, 67, 71. (bordal) — többnyire hosszúk.

¹² L. ERDÉLYI P.: *Várkonyi Bárány Amade László költészetéhez* (EPhK 1907. 81–93; 201–13.).

A XVIII. századra (a mi „átmeneti” korunkra) megérlelődöttnek mondhatunk egy lírai irányzatot, mely a „dal” műfaja felé utal. S ekkor jelenik meg az első igazi dalköltő: Amade, kivel először fogunk a következőkben foglalkozni; s a „dal”-forma problémája az új korszak lírájának is egyik fő problémája lesz, míg végül Petőfi végérvényesen meg nem oldja.

A régiségben Amade tetőzi be a vázolt átalakulási folyamatot, de él egyszermind a megújulás ugyanazon eszközeivel, amelyekre Balassa adott volt példát; azzal a különbséggel, hogy ő ez eszközöket — a „nóta” formaadó prekoncepcióját — most már igazán a maga helyén, dal-műfaj szükségleteire használja fel.

Ugyancsak a dalnemben jut jelentőségre Faludi, kinek kísérlete sok tekintetben párhuzamos az Amade-félével, de el is üt tőle. Amade betetőzi az irodalomból kifelé (népiesség felé) vezető folyamatot a dal-képzés terén; Faludi kísérlete ugyane téren ismét műköltői kezdeményt jelent. Kettejükön keresztül történik meg réginek és újnak átváltása, hogy aztán ez újabb műköltői fordulat az irodalmiság még fokozottabb jegyeit szerezzék meg Ráday Gedeon kezdeményében.

Orczy Lőrincnek, kit az átmeneti korban negyedikül jelöltem meg, jelentősége csak részben érinti (de érinti) az átváltás folyamatát, amennyiben ugyancsak oly formai kezdeményt képvisel, mely a szorosabb irodalmiság, a fegyelmezettebb műgond felé vezet.

★

Amade László életrajzi adatai

1. Született: 1703. márc. 12. (Pozsony m. Böös?). Apja: Antal, aranysarkantyús vitéz; anyja: Simonchich Horváth Mária Rozália.

Tanult: valószínűleg már 1714-től, de biztosan 1717–1721 a győri jezsuita gimnáziumban; az utolsó évet, 1721–22, Nagyszombatban fejezte be. (Vitabeszéde az évváró vizsgán: Victor in proelio S. Ivo). Grácban 1725-ben lett a filozófia doktora. Vele egyidőben tanult ott Faludi.

2. Pozsonyban, Eszterházy Imre herceg udvarában. (Talán előbb is, de biztosan) 1727-től 1729-ig.
3. Első házassága. Apja parancsára vette el B. Orczy Zsuzsánát valószínűleg 1729-ben. Ettől 1730 októberében született egy kis leánya (Zsuzsika), aki úgy látszik, korán elhalt. Feleségével rossz, békétlen viszonyban élt. Felesége szintén hamar elhalt (1730!).
4. Katona Olaszországban: 1735- valószínűleg 1740-ig (1736-ban itthon volt);¹³ azontúl itthon, Pozsonyban vagy valamelyik birtokán. 1742: ezredes-kapitány, 1744: generál-adjutáns a nemesi felkelő seregben. (1733 februárjában II. Ágost lengyel király halálával, Leszczyński Szaniszló újból trónrajutása körül kitört háborúk; XV. Lajos, apósa érdekében, támad be Itáliába. Amade a Hávör-féle huszárezredbe lép be, melyet 1734-ben toboroztak. Vö. Mikes Törökországi levelei, 1733. márc. 4., szept. 15., és 1734. febr. 15.)

Második házassága. 1736 júliusában, úgy látszik, evégből kért szabadsága alatt, apja ajánlatára egy morva nemesi családból származó leányt vesz el: Weltzl Paulina Máriát. Ez aztán úgy látszik, Olaszországba is vele ment. E házasságot 1746. dec. 24-én felbontják közös megegyezéssel. De azért később is, kiengesztelődve, érintkeztek egymással. Az asszony 1754-ben meghalt.

5. Öregsége. 1750-ben a katonaságtól megvált, a Pozsonyban székelő m. kir. udv. kamarához tanácsnoknak, 1751-ben cs. és kir. kamarásnak nevezik ki (aranykulcsos).

Halála: 1764. dec. 22. Fölbár (Pozsony m.), Csallóköz.

1. Szülei — 2. ifjúsága — 3. első házassága — 4. katonáskodása és második házassága — 5. öregsége: e szakaszokra egyenként térünk vissza a következőkben.

¹³ L. VÁCZY JÁNOS és RÉDEYNÉ HOFFMANN MÁRIA: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke IX.* Irodalmi levelestár I. 1923. 71.

Életrajz

I. Szülei.

Amade Antal: csendes, otthonülő ember, közéletben, úgy látszik, nem szerepelt. Nemrég derült ki, hogy verset is írt.¹⁴

¹⁴ L. PASZLAUSZKY SÁNDOR: *B. Várkonyi Amade Antal, XVIII. századbéli ismeretlen költő*. Figyelő XVIII. (1885) 161–73; 274–81; 350–59. Az alsókubini Csaplovics-könyvtárban találta meg Amade Antal verseit, egy füzetben, melyből az ívjelzések tanúsága szerint elől több ív hiányzik. Furcsa, hogy mégis ajánlással kezdődik. Ez 1736-ban kelt és SAJGÓ BENEDEK pannonhalmi főapáthoz szól. Az első versnek csak végső szakai vannak meg, s azután még hét darab következik.

Amade Antal: 1676–1737. (Halálát fia, László jelenti GR. ESZTERHÁZY JÓZSEF bánhoz írt levelében: 1737. április 9.; közli BARTÓK GÉZA, Figyelő III. 1877. 308.)

A versek ezek:

- | | |
|--|---|
| 1. Töredék (imádságszerű) | } „Az négy utolsó
Dolgoknak meg-
emlékezéséről” |
| 2. A világh tsak hivsag ippen tsak mulandósággh | |
| 3. Az Halálnok keserves le Ábrázolása | |
| 4. Az Utolsó Itéletnek rettenetes napjárul. . . | |
| 5. Az Eörök Tűzrűl, Pokolyrul. . . | |
| 6. A Mennyei Eörökös Boldogsághrul. . . | |
| 7. . . Szűz Máriához Fohászokadás | |
| 8. Szent Istvány. . . és Szent Imre. . . életek. . . | |

Csak ez utóbbi van 12-esekben (aaaa) írva. A sormetszet igen sokszor kettősponttal jelölve. (De máshol is van kettőspont! Ezt a fia is szerette!) A többi mind a Balassa-strófára emlékeztető szakszerkezetben, azzal a különbséggel, hogy a hatosok helyén ötös sorok állnak, s csak elvétele találkozik hatos. Pl. az 1.-ből:

Már ellankadtam,
S halaványodtam,
Majd: majd: szakad fejemre.
Röszketve várom,
Jobbam: vagy károm,
Gond: bú: száll ereimre.
Irgalmas Isten,
Légy ottan: s itten,
Térj hozzám: kegyelemre.

Néha igen dallamosan: „Oh! Ki ne féljen, Bár ne is éljen” — az 1.-ből (vö. „Gyenge Clorinda” Faludinál).

A Paszlavszky-féléken kívül Kerestély Olga is közli egy versét,¹⁵ mely feleségéhez szól: Simonchich Horváth Rozáliához (ez Gyöngyösi-modorú vers).

Fiával sok huza-vona, kivált vagyoni dolgokban. Testamentuma tulajdonképpen vádirat fia ellen; ferencrendiekre, vallásos célokra nagy tekintélyes összeget; egy malmot nem Lászlónak, hanem esetleg születendő gyermekének. Minden rágalmat elhisz róla; fukaron bánik vele.

Anyja vakbuzgósága („A szenteskedés régi mánia nála” — írja egyszer a fia) s csodálatos ridegsége családjával szemben.

Ejtése dunántúli: „prédánok”, „halálánok”, „ruhájo”, „vágással”, „látjo” stb.

Legjobb az ilyen mérték: „A világ / ilyen // Kiki hát / féljen” — a 2.-ből; „Az üdők mulnak, Esztendők folynak, Az halárho céloznak” (3.).

Felsoroló, példaszaporító modor: a 2.-ban: a kereskedő, szentelt vitéz, szegény paraszt: mind csak hivság. — A 3.-ban: Ádám, Salamon Sámson, Lucretia, Gismunda, gyenge fű, drága nárcisz, hiacint, Nagy Sándor — „csak hamu és por” (daktilus-lejtés!); a halál eszközei, módjai halmozva. S végül a tétel kimondva (igen jól és szépen a három utolsó versszakban), meg a maga nevében egy fohász, vagy kijelentés. — A 4.-ben: bizonyos irónia: mint nem törődnek akkor majd hiú földi dolgokkal (strikrok, putter, bársony, drága kenet, függő, rösztető tűk, stb. részletező felsorolással), hanem hogy reszketünk, s föld, ég mint romlanak (e néhány versszak igen hatásos kifejező erővel), mint jelenik meg az úr s a mennyei seregek (*szép derület a modorban is!*), fohász (tégy a jók seregibe!). Daktilus-lejtés („Csalfa hazugnak”; „Mondja azoknak”). Igen jó rímelés; sokszor kénrím szerű, mint már Rimaynál is. Vagy — mint a 6.-ban — felszólítás a vége. — Eleje gyakran az ámulat, tehetetlenség kérdezősködése, az elragadtatás állapota (5, 6, 7.).

Daktilusok az 5.-ből: „Bár e világra”; „Sem szabadulást”; „Sardana-palus”; „Vespianus”; „Öszve szorulva”; „Melly keserűség”; — a 6.-ból: „Itt koronázso S meg magyarázso”; „India kincessel, Sámson erővel”; „Egy bujasáért”; „Meg zaboláznod”; „Így menyországbon”; — a 7.-ből: „Förgetegekben”; „Háborúságban”.

A 8. egyszerű, költőtietlen közlés, elmondás. De a ritmus igen jó itt is. Végén: a főapátnak ajánlja.

¹⁵ KERESTÉLY O.: *Várkonyi Amade László báró élete és költészete*. Kolozsvár, 1905.

Otthagya családját (erre céloz Amade Antal egy verse is); László egy ízben „édes mostoha anyának” említi egy levélben; az asszony Bécsben belépett az Orsolya-kolostorba („Soror Paula Maria”); hozzá szól Amade László egy verse.¹⁶ Mikor hagyta ott? 1728. március 4-én már különváltan él: férje Baárban, ő Nagyszombatban¹⁷. Amade Antal halála (1736) után pörre megy a dolog anya és fia közt; László vádolja, hogy kifosztotta kastélyukat, eltékozolta vagyonukat, máskor meg kérleli, hogy engedjen, fiúi tisztelet hangján. A pör 1738–43-ig húzódik. László enged, kiegyeznek, még ő fizet anyjának — aki mindvégig ridegen kitart.

Úgy látszik, 1744: az Orsolyita kolostorban.

Még egy adat az anyáról: levele Lászlóhoz (1752. júl. 14.¹⁸) Végrendeletében vagyona egy részét kolostorokra hagyja. Még 1752-ben meghal. —

Tehát:

Amade Antal 1676–1736.

Amade Antalné legkésőbb 1728. márc. 4. — Nagyszombatba költözik.

Örökségi pör 1738–43.

1744 (?): az Orsolyákhoz.

1752. júl.: végrendelezése.

1752.: halála.

Volt még egy fia: Péter (korán elhunyt), ennek a fia Tádé.

2. Ifjúsága.

Győri tanulózkodása korából (1720. márc.) az első ismert verse, latinul, disztichonokban.¹⁹

Vergiliust és Ovidiust itt kedvelte meg: leveleiben sűrűn idéz belőlük.

Gráci éveiben Faludival együtt kellett lennie.

Pozsonyi évei. Apja oda is tanulni, művelődni küldte, de

¹⁶ L. VÉRTESY JENŐ: *Adatok Amade László életéhez*. ItK 1902. 95–96.

¹⁷ Uo. 220. — Mi mindent suttoztak Antalnéról: uo. 80.

¹⁸ Uo. 519–20.

¹⁹ Uo. 98–100.

— úgy látszik — inkább a szórakozásnak élt. A herceg fényes udvart vitt; Lászlónak sok pénzre volt szüksége; apja emiatt elégedetlen, ír is a hercegnek, de az a fiúval válaszoltat s megnyugtatta. (Jellemző adatok leveleiben.)²⁰

Anyagi ügyeit 1729-ben rendezi apja, úgy látszik, házassága előfeltételeként.

3. Első házassága.

B. Orczy Zsuzsánnát, a költő Lőrinc nővérét²¹ 1729 okt. 11-én jegyezte el; a nő már 1730 nov. 7-én meghalt; Gyöngyösön temették (Sz. Bertalan templom.)²²

4. Katonáskodása és második házassága.

1734-ben atyjával huzavona; kiharancsolja Baárból; de semmit sem ad neki, marháit is elszedi tőle. Bizonyára ez bírja rá, hogy beáll katonának, a Hávor János huszárezredébe. Azzal jut el Olaszországba.²³

Elégedetlen az ottani, neki egészségtelen klíma miatt, s a katonai nyomorúsággal.²⁴ Elkcseredésében akárkit is nőül venne.²⁵

Vitézül viselte magát.²⁶

Fogsága,²⁷ szabadulása:²⁸ 1736.

Kócsagtoll.²⁹

²⁰ Uo. 221, különösen 224.

²¹ Adatok erre: uo. 226–7.

²² L. PETROVAY GYÖRGY: *A báró és nemes Orczy család eredete, lezármazása és története*. Turul, 1887. 21–28; 60–65.

²³ Ez a B. HÁVOR JÁNOS MIKLÓS altábornagy, a 4. huszárezred alapítója s tulajdonosa; ennek fia, B. HÁVOR MÁTYÁS 1735-ben vette feleségül B. ORCZY ANNÁT, AMADE első feleségének húgát.

²⁴ L. VÉRTESY J.: i. m. 354–6.

²⁵ Uo. 357.

²⁶ Uo. 357–8.

²⁷ Uo. 359.

²⁸ Uo. 361–2.

²⁹ Uo. 361. („csak én hordozok kócsagtollat az egész ármádánál, más senki”.)

Gazola grófné levelei Casale- és Veronából, németül; férje elhanyagolja; több gyermek anyja. Érdekes, hogy minden levelében van „P. S.”³⁰

Gazola grófné levelei³¹. Évszám nélkül.

„Mutwilliger Cavalier” — „mutwilliger aber angenehmer Amade” — „unglaubiger Tomas, *hoffertiger* Luzifer” — „Voll-machtiger gebieter meines Lebens und tots” — „mein himbliche vergnügung”. — Köszöni levelét (scharmanten brief), dohányt küld neki; könnyes szemmel kéri, hogy el ne hagyja, esküszik, hogy Amadéjét mindennél a világon jobban szereti, és csak az övé.

„Szép élet, Víg élet!”

1736: újra nősül. Az asszonyt, úgy látszik, most is apja kereste ki, „recommenda” neki: Berem-ből (Morvaország) Weltzl Paulina Máriát. László egy szabadság idején rövid nyolc nap alatt nyélbeütötte a dolgot, főképp a vagyoni kilátásokkal lévén megelégedve. „Veni, vidi, vici”;³² a nő csak a katonaságot akarta vele mindenképp otthagyni. Nem sikerült. 1742: ezredes-kapitány, 1744-ben generál-adjutáns. De 1740 óta itthon (birtokain vagy Pozsonyban).

Anyagi helyzete némiképp javult felesége révén; bár az említett pörök keserítették. Víg élet, vendégeskedés, de per-patvar is bőven. Elmérgesedik a viszony Amade Péternével, ki fiát, Tádét eltiltja Lászlótól („kitekeri a nyakát”), sőt párbajra hívatta ki vele Lászlót.

Feleségét szerette: az magyarul sosem tanult meg, sőt azt sem akarta, hogy magyar kocsist tartsanak. De csetepaté előbb is lehetett közöttük, különben nem kerülhetett volna sor arra, ami 1746-ban megtörtént, minek dec. 24-én törvény szerint elválás lett a vége.

A pofon története;³³ három pofon (orrvére folyt) és három

³⁰ Uo. 364.

³¹ Uo. 364–6.

³² Uo. 367.

³³ Uo. 511.

ütés a karjára. Az asszonyt is hibáztatja, de kérleli, becézi.³⁴ Jellemzi magát is: mily engedékeny.³⁵ De érintkeznek utóbb is; névnapra hívja ebédre stb. Az asszony meghal 1754-ben. — Persze itt megint pörösködés felesége rokonaival, a Nyáryakkal (Tádéval is, kinek Nyáry-leány a felesége): vádák, hogy feleségével rosszul bánt, ütötte-verte.

5. Öregsége.

1750: pozsonyi udv. kamarai tanácsos.

1751: cs. és kir. kamarás.

Pörösködés, gazdaság, öregkori bosszúságok; gazdatisztjével nincs megelégedve, káromkodik;³⁶ magára hagyatva, mint valami agglegény³⁷.

Beteges; gyomra, veséje; temérdek orvosság, flastrom, érvágás, köpölyözés.

Istenes énekek: 1755. Köztük három darab Nepomuki Sz. Jánoshoz; Tádé emiatt, úgy látszik, csúfolta.³⁸

Családfői tekintélyét féltette;³⁹ de semmibe veszik:⁴⁰ tekintélyének bizonyára ártott az afféle dolog, mint a „Picziny”-nyel való titkos szerelme: a titkot a veréb is csiripelhetette már: a leány mutogatja leveleit,⁴¹ mert nem tudott olvasni;⁴² sok „vexa” emiatt.⁴³

Érzékeny gondolatok, humoros megadás: Tádé lovai és a multságok.⁴⁴

³⁴ Uo. 512—3.

³⁵ Uo. 514. (levél vége)

³⁶ Uo. 526.

³⁷ Uo. 531—2. — Balassát, úgy látszik, ekkor penderítette versbe, bosszúból” (uo. 94.) —; uo. 534. (P. S.).

³⁸ Uo. 525. (levél vége)

³⁹ Uo. 523.

⁴⁰ Uo. 525—6. L. még uo. 518—9.: igen haragos levél; „fullánk villám pennával”.

⁴¹ Uo. 529—30.

⁴² Uo. 531.

⁴³ Uo. 531.

⁴⁴ Uo. 533.

A hétéves háború. A „talyiga”.⁴⁵

Az országgyűlés, az 1764-i gúnyvers.⁴⁶

★

Azt hiszem, ezek után elég elevenen áll előttünk, s több lett nekünk egy puszta névnél. *Egyéniség*: határozott körvonalak (ezért foglalkozunk vele részletesebben, mint némely későbbiekkel). Főbenyomásunk felőle: egy temperamentumos, a pillanatnak s a pillanatban élő fürge ember: azt, ami közvetlen aktuális érdeke, nagyon komolyan veszi, elannyira, hogy olyankor semmi mással nem törődik és nincs tekintettel senkire, de ha túl van rajta, ezzel sem törődik tovább, s megint a következő pillanat foglalja le egész figyelmét. Bizonyos *önfeledtség* ez az élet dolgaiban, az önuralom, önfegyelem, önszemlélet, önkritika hiánya; nem tudja magát mások szemével nézni, s nem is igyekszik idomítani magát, a világ számára kidolgozni „jellemét”, következetesnek látszani; „sőt *szabad nyelvével* (írja felőle apja) ollanokat beszél, inconsiderate kimond, nem hogy enyhítené dolgait, de olajt tőt az tűzre.”⁴⁷ A pillanat embere *szóban éli ki* magát, hirtelen, azonnal; s mint az ilyenek rendszerint: a szóval egyre tovább lovalja magát: kívánja a rögtöni kifejezést, sürgős kifejezés-szükséglete pedig ösztönzi, fokozza indulatát. Hol itt, hol ott gyúlnak ki szalmalángjai, erősen és gyorsan harapózva ellobognak, s utánok csak pernye marad. Bizonyos *incoherentia*, csak a pillanat aktualitásaival összefüggő, következetlen, nem egyhuzamú lelki élet. Ennek következménye bizonyos kedves felszínesség: az elmélyedés, a kitarás hiánya. Átfut a világon, az életen, mint aki csak önmagáért van; hányódik-vetődik az élet változatos forgatagában, anélkül, hogy mélyebb értelemben tapasztalatokat szerezne, s az embert és az életet valóban megismerné; az ő szerzeménye

⁴⁵ Uo. 534–5. („drága talyigát köllött magamnak csináltatnom öregségemre és szégyenemre, hogy azzal kéméllyem meg bádgyott lábaimat és lankadott inaimat”).

⁴⁶ L. NÉCYESY L.: i. m. 27.

⁴⁷ VÉRTESY J.: i. m. 220.

nem életbölcesség, mely előre is lát, hanem legfeljebb a késő szánom-bánom, vagy élte alkonyán olykor a mélabú humora.

Mindezeknél fogva életpályája szeszélyes ellentétek sorozatának látszik, melyek mindegyikében szubjektíve őszintén viselkedik, úgyhogy álnokságnak, képmutatásnak, hitetésnek nyoma sincs benne.

Sem magának, sem „szerencséjének” nem ő az ura. Jó ideig külső kényszer szorítja következetesen egy irányba. (Apja küldi Pozsonyba; az ottani élet veri adósságokba, melyekből apja váltja ki, azzal a feltétellel, hogy elveszi B. Orczy Zsuzsánát; e házasság szerencsétlenné teszi; mikor ismét szabad lesz, az apai ridegység miatt nem tudván nyugodtan elhelyezkedni, áll be katonának s lesz ott kitéve ismét különféle nyomorúságoknak s a helyzetben adva levő csábításoknak; körülményeiből folyik egyre élénkebb nősülési szándéka; ismét apja komendál neki feleséget, ezúttal szerencsésebben, úgyhogy vagy tíz évre révbejutottnak mondhatni. — Ekkor válik aztán életében először sorsa kovácsává, de egy igen megfontolatlan kalapács-ütéssel, egy pillanatnyi önfeledtség tettével, mi elválásra vezet. További sorsa ezzel megint megpecsételtetett; félig özvegyi, félig agglegényi állapot, melyben gondviselés nélkül marad, s öregségére elhagyatottan.)

Alapjában véve jó ember, mert őszinte; ártó szándéka nincs; nem ő a kezdeményező a megbántásban, ő csak „inconsiderate” visszaüt. De türehetetlen neki a hosszú harag; a pörlekedésben való kitartás nem kenyere: végül is ő enged, s aki ellen az imént haraggal pattogott, akit fenyegetett, az elé most teljesen megbékülten s tisztelettel járul. Alaphajlama csakugyan: a könnyű (akár könnyelmű) életmód, vidámság, mulatozás, szórakozások: ifjúkora első szabad éveiben is ezt tanulta meg (Pozsonyban); de az élet nem igen kedvez neki; örökös anyagi gondok, rideg, pörlekedő, bosszantó atyafiak — lehetlenné teszik, hogy kedve szerint éljen; de ő csak erre törekszik, s mihelyt kiélte bosszúságát, tovább úzi a kellemes élet pillangóit.

Egyik-másik levelében önjellemzést is ad magáról. Feleségének írja, a végzetes jelenet után, hogy „szavaiban goromba

és extravagáns” volt ugyan, de ismerje el a felesége is, hogy a szíve azért „fein und sensible” volt. Ugyanott írja,⁴⁸ hogy ő olyan, mint a viasz, mint a nád, mint a toll — vagyis hajlékony és könnyen kezelhető — csakhogy a jókedvét, becsületét és kedélyét megőrizhesse. Ami pedig becsületét, jó hírnevét illeti, ezzel valóban törődött ugyan, de nem oly értelemben, mintha a megérdemelnél többet követelt volna; rágalmak ellen joggal tiltakozott, mert nem voltak igazak, vagy mert a körülmények meg nem értéséből és reá vonatkozólag hamis feltevéseken alapuló félremagyarázásokból származtak. Ő nem tagadja, amit igazán megtett, de olyankor jó szívére hivatkozik, melyet ismerniök kellene. Könnyen érthető, hogy rossz híre végig kísérte őt, hiszen azok, akik maguk számára az ő jellemképét rajzolgatták, nem történetírók voltak, hanem anyagiilag érdekelt atyafiak. Meg kell adni azonban, hogy a jó hírnévre nem pozitív módon törekedett; ez egész egyéniségével ellenkeznék: inkább félt a rossz hírtől, mint ismét csak zavaró, bosszantó körülménytől. Idősebb korában, mint „legöregebb atyafi” kedves, öreges naivsággal sütkérezett a „családi tekintély” gondolatában, de ebben is inkább azért, mert nem kapta meg, s mert a tagadás bosszantotta, kellemetlenül zavarta; és mert valóban vérségi vonzalom fűzte őt fiatal unokaöccséhez, Tádéhoz, akin egyszersmind egyedül lett volna módjában gyakorolni ez „atyafi tekintélyt” — ha ui. Tádé kötélnék állt volna. Tádé magatartása vele szemben a fiatal kornak a gyarlóságokra nyílt szemű, csúfolódó attitude-je. S bizonyos, hogy Amadénak az a jellemzőleg lírikusi vonása, melyet önfeledtségnek minősítettünk, öregkorára egyre több Achilles-sarkot hagyott fedetlenül magán.

A pillanatban sürgölődve elfogult embernek ez az önfeledt jelentkezése kétségkívül a humornak, de olykor a komikumnak is némi mellékizével hat; s ez okozza, hogy Amade érdekes alakjára a mosoly rokonszenvével gondolunk.

Nem súlyos egyéniség; inkább kedves, röpke és felszínen

⁴⁸ Uo. 514.

játszadózó; ellentétek embere, de nem a nagy végleteké; nyugtalan kedély, de nem szenvedélyes, a kitartó nagy indulatoknak nem embere. Szereti az életet, de csak röpké ajándékait éli ki; költő, de nyakig benne él (kénytelen vele!) az anyagiakban s a testickben.

Az érzelmességnek és rajongásnak — úgy látszik — minden válfaja hiányzott belőle. Vallásos érzése sem megy túl a köznap mértéken, pedig e tekintetben anyjától örökölhett volna eleget. De csak annyit örökölt tőle (meg apjától is), hogy ő is tudta vallásos érzését az élet egyéb dolgaitól elszigetelni, azokkal szemben éppoly incoherens önállóságban és alkalmiságban pásztázni, mint anyja és apja. (Máriacellbe jár búcsúra; templomokat épít.)

Így volt ő költészetével is. Nem mondhatni ugyan, hogy egészen félvállról vette volna, de azt sem, hogy különösebb áhítattal foglalkozott volna vele. Ha meglepte az ihlet — vagy tán hívebben szólva: dalra szottyant kedve, elővette a „bleibeiszt” és gyorsan feljegyezte gondolatait. De a Múzsának valami kegyeletes rajongója, vagy érzelmes udvarlója nem volt. Szemérmesen elvonuló bizalmasa sem. Élete egyéb dolgaival vegyest, pillanatnyi belső ösztönből intézte ezt is; de nem jártkelt a világban „a költő” folytonos öntudatával. Egyszóval korántsem tartozott a költők „romantikus” típusához; sőt a költészetnek valami természetesebb, az élet folyásába normálisabban elvegyülő változatát még képzelni sem lehet.

Levelkezésében (mely pedig elég jelentékeny tömeg) nagyon ritkán esik szó, mely költészetével vonatkozásba jőne. Soroljuk fel e néhány esetet.

1. 1748. szept. 3-án ír valakinek („Édes szívem! Hívem kintsem!”) s néhány verset mellékel distractio és multság végett.⁴⁹

2. 1756. márc. 28-án tisztartójának: Bité-nek ír; elégedetlen vele; egy valamely deák versére figyelmezteti, hogy azt tartsa szem előtt.⁵⁰

⁴⁹ Uo. 517—8.

⁵⁰ Uo. 526.

3. dátum nélküli levél a „Picziny”-nek; éneket is küld neki, melyet olykor eldúdolhat; a vers szövege is megvan.⁵¹

Az első eset nem világos, mert a személy, akinek küldi, ismeretlen. A második esetben afféle életszabályokról lehet szó, ha ugyan nem egyenest a tisztartó számára versbe foglalt axiómákról: mindkét lehetőség szerint gyakorlati, egyenest prózai kapcsolat az étellel. A végső esetben a „billet doux” egy tréfás típusával állunk szemben, tehát szintén praktikus (szerelmi) érdekekkel. (A Véghely-gyűjteményből is közöl efféléket Vértessy: a 94. lapon Balassa nevű emberét kanyarítja versbe minden rossz tulajdonságaival együtt; vö. ezzel, amit egy levelében mond róla.⁵² A 95. lapon pedig egy korholó szerelmes vers, mely egyenest postára van szánva: röviden ír, mert a posta siet: az ui., aki viszi a levelet.)

A költő önérzete csak egyszer mutatkozik meg levelezésében: valószínűleg arra magyarázandó ui., amit 1755. aug. 10-én írt Tádénak: „Az mennyire elköltöttem is, sok mértékkel több hírt nevet, dütsősséget szerzettem az familiának, melyett az hatt vagy tizenhatt Amade sem cselekedett talánd”.⁵³ Hogy költői hírneve csakugyan volt, annak ékes bizonyítéka egy kezdő verselőnek, Révai Józsefnek 1756-ban hozzá intézett latin levele; ez ui. verset küld neki, hogy ítélje meg; a levél így kezdődik: „Tibi, poëtarum in Hungara lingua Principi”, stb.⁵⁴ De a Tádéval szemben mutatott önérzet is egyéb híján, a mintegy kifogások és bosszantások ellensúlyául, haragjában pattan ki belőle (csúfolás).⁵⁵

Tagadhatatlan azonban, hogy törődött verseivel; összeírta, vagy secretariusával iratta össze; szóval rendben tartotta, mint egyébként minden irományait, levelezését stb. Sőt Bittó Mancsi leveléből tudjuk, hogy „voltak igen szép versei, a melyeken dolgozott s nem futva munkálta, de ezek világosságra

⁵¹ Uo. 528.

⁵² Uo. 532. („istentelen Balássa”).

⁵³ Uo. 525.

⁵⁴ Uo. 218.

⁵⁵ Uo. 525.

nem jöttek, elégették véletlenségül holmi írásokkal együtt.”⁵⁶ Bizonyos az is, hogy énekes könyvét szívesen átengedte lemásolásra. Csak vallásos verseit adta ugyan ki (1755), de ebben már a több százados szokásnak hódolt.

Tévedés volna tehát azt hinni, hogy verseit közönyösen vette; viszont az is bizonyos, hogy nem élethivatásként úzte a versírást, és hogy az életben ennek is csak annyi természetes részt juttatott, mint egyéb kedvteléseinek.

Költészetében ritka hűségű pillanatfelvételekként van lenyomódva egyénisége. A pillanatok emberének a pillanat költészete, a *dal* a műfaja; kritikátlan alanyiséga, többször említett önfeledtsége pedig a dalszerűség leglényegesebb feltételével találkozik: *életszerűségével*, életjelenség-jellegével.

Ez utóbbi tekintetben annyira közel marad néha az élethez, hogy el sem ér a költészetig; bizonyos prózailag nyers anyagot ad. De a *dal-attitude*-öt, az életbelit, akkor is magával hozza. Érdemes e tekintetben összehasonlítani Balassával, meg Petőfivel.

Balassa nem dalköltő: ezt már tudjuk; szerelmi költészete távol is van a valóságos, a prózai élettől; egy költészetbeli sablonba önti át lelke valóságát; átidomítja; valamely állandóan azonos, előkelőbb, magasabbrendű, tisztára irodalmi formáságnak rendeli alá. Ez nem idealizálása az élménynek, hanem *stilizálása*; élet és költészet elkülönítése. Nem így a vitézi énekekben: *élmény*.

Petőfiről azt szokás mondani, hogy élete és költészete egy („életrajz”, „Magyarország földrajza” stb.). Holott biz az kettő. Igaz, hogy nem jár külön, mint Balassánál, de nem is esik egybe oly módon, mint sokszor Amadénál. Bizonyos föl-emelése az élménynek nála is végbemegy, de nem úgy, mint Balassa szerelmes verseiben, egy külön törvényű országba, hanem oly eszményítésbe, melynek egész rendszerét az élmény maga szabja meg. Innen van egyszersmind, hogy konk-

⁵⁶ L. NÉGYESY L.: i. m. 422.

rétumot, életbeliséget is megőriz ugyan, de nem úgy, mint Amade, aki sokszor abban marad megfogva. Ez se nem stilizálás, se nem konkrétizálás, hanem *élményi költészet*: az életből felsarjadó, abból táplálkozó költészet.

Amade azonban már dalköltő; benne van az ösztön, mely életbeli szükségletként kívánja meg a költészetet, s benne van a szóbeli kiélésnek, a kifejezésnek rögtöni szükségérzete. Épp azért nem mindig tudja megvárni, míg a megélt érzés valódi értelemben élménnyé érlelődik, vagyis míg kiveti magából az érzelem szempontjából fölösleges elemeket, s teljes egységbe forrasztja a szükségeseket. Ilyenkor a költői magvat még eléggé át nem melegedett talajba veti el. Nem hogy nem idealizálja, hanem nem realizálja az élményt; a stilizálásnak pedig éppen ellenkezőjét teszi: túlságosan *konkretizál*. A költészetet az életben ragasztja meg. Tud azonban emelkedni is. De mély élményei nincsenek.⁵⁷

Jóllehet tehát *Amade* Petőfihez viszonyítva még csak a küszöbön áll, viszont *Balassához* képest igen nagy horderejű változást mutat.

Álljunk meg hát legelőbb ennél a pontnál, s nézzük: 1. mi életbeli anyagot — 2. mi életbeli attitude-öt mutat fel költésze.

1. *Kerestély* *Olga* több verset kijelöl ilyenként (a 47, 72, 122, 127, 129—132, 134—5. számúakat, s a *Nőtelen és házassélelet*), de ezek közül csak az utolsó fogadható el, meg talán a 130. számú; az első és utolsó kivételével a tőle említettek mind második feleségére vonatkoznának. Nem valószínű; az nem is tudott magyarul, és semmi jel bennök, mely feleségre mutatna; legfeljebb a 130. sz. lehetne ilyen, s felesége különválása alkalmából írhatta volna — ha igaz.

⁵⁷ Vö. uo. 55—6. — Mi az „élmény”? „Az egész egyéniséget egy időre lekötő és meghatározó lelki folyamat.” Külső vagy belső indíték folytán az egész lelkiség organikus elrendezkedése (szelekció) az átélés uralma alatt + kifejezés (a szemlélhetőség, önállóság ösztöne: ihlet).

De lássuk, mikor találni valóban életbeli anyagot nála, s mint bánik el vele. Ilyet először is *nem-dalszerű* verseiben találunk („tárgyas költészet”). Mindezek négyrímű tizenkettősök, Gyöngyösi modorában; vagy ha nem az, — mint a 137. sz. — szintén nem igazi dal.

a) „Lírai regénye” — tudjuk — elveszett. De jól sejti Négyesy László,⁵⁸ hogy a Vég hely-gyűjteményből előkerült 140—143. sz. darabok, s főképp az utolsó, annak a töredékei lehetnek: illik rájuk Toldy ismertetése.⁵⁹ Tartalmuk szerint pedig egyenest a „Picziny”-re vonatkozhatnak („nincs neve”: 140, 141; „picziny”: 140. 10, 142. 9.); még pedig, úgy látszik, e kései szerelem több szakaszán végig mennek. Az első ehhez képest csupa (olykor eléggé érzékies) festése a nő testi szépségének, Gyöngyösies általánosságban; a második az öreg embert dicséri és ajánlja a délceg, korhely pajkosokkal szemben; a harmadik szerelmi nyugtalanságot fest, s az egyesülés vágyát s elmélkedik a szerelemtől; az utolsó pedig utilaput köt a nő talpa alá, miután amaz, színre, többször is búcsúzkodott. Ha nem tekintjük a Gyöngyösi-féle részleteket, melyek e nemből elég jók, a reális anyag, ahol ilyen van (142: álmatlan forgolódásának leírása) túlságosan is reális és részletező, a beszéd pedig nagyon is híven, prózailag életszerű (143). Mind valamennyi pedig terjengős (mint ez már ebben a versformában szokás) és pongyola. — De néhány szép sor.⁶⁰

b) A közvetlen érdekltség prózaisága az objektív nemből is. Ilyen az a Balassát lefestő vers (töredék), mely az ItK 1902. 94. lapján olvasható. Naiv kitöltése a bosszúnak, de nem költői

⁵⁸ Uo. 506.

⁵⁹ Uo. 436.

⁶⁰ Mint a lecsott hó, olyan fehér teste,
Kit a véres bíbor itt is, ott is feste; (140. sz.)

Voltak ugyan, voltak sokféle szólások,
Háborgó egekben gyilkos villámlások; (uo.)

S mi haszna ha volna tétovázó álom,
Ha csendességemet sehol sem találom; (142.)

alakítás. Versforma csak gyakorlottsága folytán, a költészet félszeg alkalmazásával.

c) Jobbak, mert a közvetlen matérián felülkerekednek s költőileg alakítják — a következők:

A nőtelen és házaselet-ben kétségkívül sok személyi vonatkozás. (Ez Négyesy László kiadásában az utolsó darab, 144. számú. — Jegyzet hozzá: 506. l. s felfogása róla a 17. lapon; ezt elfogadom.) Amadéra mutat a „kócsagtoll”, a cigány megnevezése (Lévai Miska); valóságát maga is hangoztatja utolsó versszakában; katona-élete is talál; s éppen katonáskodása éveivel összevetve, második feleségére vonatkozhat (bár általános adatok első házasságából is lehetnek benne), s a forgalomba hozott évszám — 1741 — is így találna. Az önjellemzés — mulatozás stb. — általános vonásokban rá illik. Kétségtelen azonban, hogy ki van emelve a nyers valóságból: önmagát kiszolgáltató humoros önszemlélet. A műfaj nem új; kéziratos énekeskönyvekben efféle többször is. A humoros szándék teszi költeménnyé; a humor pedig a nagyarányú ellentétben van: legényélete gyönyörűségei kifogyhatatlan örömmel halmozva elébb — majd éppoly részletezéssel visszavonva utóbb. Az egészről pedig egy emberi alak kerekedik ki, életviszonyai jellegzetességével. Sok reális rekvizitum. Vö. Gvadányi! (Arany).

Ebben a *genre-alakítás* egy nemét láttuk, bizonyos népszerűleg hagyományos modorban ugyan, de az alakító, jellemző humor (bár kissé vaskosabb fajta) az övé. *Ön-genre*, amiben sosem különíthetni el határozottan a való anyagot a hozzáköltöttől.

Másfajta *genre* a következő: 137. sz. Itt már szerepet vállal, egy nő nevében beszél, annak a helyzetébe éli bele magát; e helyzet különben tökéletesen párja az előbbinek (fényes leánykor — asszony kor). De kevésbé bő forrás, mint az előbbiben. Itt is gazdagabb a pozitív rész: a fiatalág pávaskodása, ékei, testi szépsége; a negatív rész költőietlen túlzás, részben pajkosság. Egyszersmind fegyelmezetlenségét is láthatni: könnyen aláesik. De kitűnő ritmus. — És jellemző e darabokban az első személyben szólás (vö. dalszerűség). *Genre*

és dal nem idegen műfajok s könnyen átcsapnak egymásba. Mutatja Petőfi példája. De Amadée is: leghíresebb verse:

41. sz. (*A szép fényes katonának*).⁶¹ *Életkép dalban*; csak túlnőtt a dalterjedelmen. Életbeli anyag költői feldolgozásában itt megy legmesszebbre, vagy legmagasabbra Amade. Formája szerint verbunkos dal. A strófa első fele csábító színekkel festi a katonaeletet; második fele verbuváló felszólítás.

Az életkép-rész nem halad valami gondolatmenet szerint, hanem szabad, spontán szökdeléssel kapkod ki olyan csillogó részleteket, melyek a naiv emberre, meg a legényemberre különösen hatnak (nyer, dicsérik, dámák-leányok szeretik, olcsón jut mindenhez, rangban emelkedik, kártyázik-pipál, orderre frissen nyergel, győz ellenségen-szíveken, hazajön — gazdagon megtelepszik, senki se parancsol neki, oldalán a prókátor (vö. Mikes: Törökországi levelek, 1733. márc. 4.),⁶² házasedik. Eddig 14 versszak — gondolatmenet csak annyiban, hogy a beállástól a hazajövetelig elkíséri: mindebben némi humor, mert tudja, hogy hitetés, és elhallgatja az árnyékoldalakat). A 15. versszaktól kezdve fordulat: most a strófa első fele is felszólítás már; a következő versszak pedig (16) az itthoni rossz

⁶¹ Mikor írhatta? Vö. 15. versszak!

Menjünk azért seregessen,
Tartsuk meg hazánkot,
Vérrel bérrrel oltalmazzuk
Szent, szent koronánkot.

⁶² „... már ezek [ti. a meghalt lengyel király fia és Stanislaus — K. H. J.] had perellyenek egymással, tudom, hogy ezeknek. réz prókátorok leszen., valamint mikor, a francia király. a feleségit illető tartományért hadakozást kezdte a császár ellen, azt kérdé leopoldus a francia követtől. hogy micsoda igassága vagy az urának, hogy hadakozást akar indítani, azt felelé akövet. hogy azt nem tudgya. hanem azt tudgya, hogy az urának.már készen vagy két száz ezer prókátora. azok meg fognak felelni.meg is nyéré perit. édes néném, micsoda szép állapot.annyi prókátorral perelni, de az is szép dolog. ha két egészséges, fő képpen a börtben.” (*Mikes Kelemen Összes Művei* I. Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte HOPP LAJOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 182.)

életet vázolja röviden (nincs becsület, fizetni kell): ehhez képest változik a refrén (Rossz élet); a 17. még egy biztatás: ne törődjünk a sírással, üljünk lóra (már a megvalósulás felé megyünk) — az utolsó versszakban pedig a teljes megvalósulás: itt már a felcsapott legény búcsúzik, sőt már ő maga is verbuvál: átveszi a verbuváló refrént.

Van hát ebben igazi lírai cél, s ez rántja magához a neki való anyagot; s van kitűnő lírai kompozíció, mely jelenetelképzelésen alapszik, s a megvalósításig menő beleélésben teljeseedik ki. Tehát nem annyira az életbeli anyag, mint inkább az életbeli forma adja meg jellegét s értékét. Vö. *Talpra magyar*.

Ha Petőfi nevét előbb már önkénytelen említenünk kellett, itt már lehetetlen volna ki nem mondanunk, hogy e „dalköltő” tárgyias költészete, java részében Petőfies alakító képességről tanúskodik, melyet ő is a dalformában fejt ki legtökéletesebben.⁶³ Egybevethető vele az ily alakításokban ott lappangó humor szempontjából is.⁶⁴ De műgond hiánya: könnyűség; pongyolaság (— fesztelenség).

(Egészen más természetű *Balassa* katonadala. Abban az élet-hivatás élvezése, a vérmérséklet líraisága; a testi energiák kifejthetésének területe neki a vitézi élet; s ezzel kapcsolatban a tavaszi természet pezsdítő szuggesztíója is érvényesül. Amade verse: katonafogas szép hegedűszóval; Balassáé: hálás lelki visszhang a vitézi élet által nyújtott férfias gyönyörökért.)

*

Az áttekintett csoportban alkalmunk volt látni a legalsóbbtól a legfelső fokig, mire képes és mire nem képes Amade az életbeli anyag művészi értékesítésében. Az alsó fokon (lírai

⁶³ Mint tűz meggyúlt pipájában:

Úgy ég a szerelme

(41. sz. 10. versszak) — vö. Petőfi. (HORVÁTH JÁNOS lapszéli jegyzete a Négvesv-kiadás 165. lapján. K. H. I.)

⁶⁴ Ugyangy „helyzetdai -icie beieciersői voina szo, mikor masnak a felkúcsúé és számlára íí verset. 47. sz. („Liszlay Ándrás szegény baári pap”) és 80. sz. (Szenczi Jánosnak). De itt csak nagy általánosságban érvényesül az illetők helyzete; egyébként Amade szerelmi dalainak közhelyeiből vannak kisütve.

regénye; a Balassa-torzkép) életszerűsége költőietlen maradt: vagy nyers anyagot adott, vagy nyers beszédformát; ez prózaiságot jelent: prózai érdekeltséget a valóság dolgaiban; praktikus cselekvőséget, s nem költői értelemben „élményt”. — Figyeljük meg, hogy az idevágó két darabban nem Amade nyújt költői tárgyat, hanem inkább ő válhatna költői (humoros) feldolgozás tárgyává, azon prózai adatok alapján, melyeket ott magáról szolgáltat. Ebből látni, hogy az életanyag költőiesítésére szükséges valamely elválás, elkülönülés ettől az anyagtól; egy rajta kívül eső fix pont, mi előbbi feltevésünk szerint egy más személyiség, egy idegen költői egyéniség volna, ki a maga alkalmi hangoltsága szerint fogná fel élményként azt az anyagot. De lehetséges volna a különválásnak egy másik esete is. Az ti., ha az élmény oly intenzív mértékű, oly teljes hatalommal játszódik le a lélekben, hogy mintegy önerejéből képződik ki szerves egésze és ömlik át készen kifejezésbe.

Tehát vagy arra való képesség, hogy az élménytől mintegy egyidejű szemlélőjeként külön válni tudjon a költő: az *önszemlélet* képessége, vagy a *mély élményekre* való képesség — a feltételei annak, hogy az életbeli anyagból költészet legyen. (Egyébként az önszemlélet momentuma ez utóbbiba is belejátszik; de az első esetben *aktív önszemlélet* az ihlet hordozója, a másodikban *passzív, kénytelen önszemlélet*, bizonyos fajta *önfeleltség*.)

Az egyik képesség: az önszemléleté, azonban megvan benne, mint példánk mutatják, *utólag*. Az egyidejű önszemléleté (mi Petőfi remekiségének egyik magyarázója) nincs meg benne. Az utólagos önszemléletre példa volt a *Nőtelen és házaselet*; egy alkalmi hangoltság fix pontjából, a humor szemüvegén át nézi életbeli körülményeinek egy sorozatát, s *alakítja* magát a humoros szemlélet céljaira. Ez volt tárgyas költészetében az első fokozat, mely a prózai életből a költőibe lép fel. *Önalakítás*.

A második fokozatot a 137. sz. darab mutatja: *szerepvállalás*. Ahelyett, hogy lefesterne a szóban forgó asszonytípust, ő áll be helyére, beleképzeli magát annak a helyzetébe, s nevében beszél;

humoros alakító szándéka aztán a beszédben érvényesül. *Szerepalakítás.*

Mindkét változatban ott van a közönség tudata, lappangva; mintegy mások mulattatására alakítja előbb magát, azután vállalt szerepét. (*Irodalmi viszony.*)

Ezek azonban kis értékű darabok; bizonyos eléggé népszerű minták modorában. Csak jelzik számunkra a költő képességeinek nemét és irányát, mit így jeleznék: alakító, vagy *genre-képzelet*. S ez a tehetség érvényesül egyszer, egyetlen egyszer, a katonadalban, valóban magasabb, költői értékkel. S mi a magyarázata itt e sikernek? Az, hogy nemcsak a szerepet játssza meg (a verbuváló katonáét) életszerűsítő képzelettel, hanem *életbeli formák* odaképzésével játssza meg. A fentiekben közönségnek játszik (irodalmi formáság, irodalmi keret-fogás); emitt életben forgolódik, s nemcsak szerepe, hanem annak egész viszonyítása (a felfogás szempontjából) életbeli; ezért lett műfaj szerint életképpé e dal-modorú alkotás.

E legutóbbi példában, azt mondhatni, legkevesebb hűséggel érvényesült az életbeli anyag; helyesebben: a legnagyobb mérvű és egyoldalú szelekción ment keresztül; ellenben legteljesebbé vált benne az életbeliség formája. Ez pedig nem jelent egyebet, mint azt, hogy anyaga: a sok „megélt dolog”, utólag, egy alkalmi hangoltság pillanatában, s ennek rendszerező varázsütésére *élménnyé* valósult, költészetbe emelkedett fel; és ha anyaga most már nem is prózailag azonos mása a megélt dolgoknak, formája szerint mégis egyetlen, életbeli jelenetté konkretizálódott.

Amit itt Amade életében egyszer megcselekedett, az Petőfi-nek leggyökeresebb és állandó jellemzője. De Amadéban több a hajlam és tehetség, mint a komoly becsvágy, műgond és önfegyelem.

★

Amadének, a pillanatok emberének, mély, intenzív, tartósan forrongó érzelmei nincsenek; épp ezért nála az élmény öneréjű kiforrásáról, költőivé tisztulásáról (— szelekció és

szerves egység) nem igen lehet szó; legfeljebb arról, hogy egy-egy röpké élménye véletlenül szerencsés egyneműségben, elemi tisztaságú egyszerűségben játszódik le; s ha akkor életbeli önfelelt modorában ezt versben megrögzíti: előttünk áll a talpraesett, könnyed dalköltő, a szerelmi dalnok.

Minthogy éppen dalműfajban láttuk a tárgyas költészet terén az életbeli anyag és forma érvényesülésének legszerencsésebb arányait: most, hogy tiszta alanyi területre lépünk át és csaknem kizárólag dalműfaj körébe, az anyag kérdésénél nem kell sokáig vesztegelnünk, annál nyomatékosabban foglalkozhatunk ellenben a forma kérdésével.

I. Ami tehát a szerelmi dalok anyagát illeti, erre nézve jellemző Négyesy László megállapítása; Amade levelezése még akkor nem volt hozzáférhető; Négyesy tehát költeményeiből is próbált adatokat kihámozni: meg kellett vallania, hogy „a költőnek, mint saját költészete tárgyának élettörténete... nem állapítható meg költeményeiből.”⁶⁵ (Kérdés: nem így volnánk-e Petőfivel is, külső adatok nélkül?) Nehézséget okoznak — szerinte — Amade helyzetdala, s más nevében (megbízásból) írt versei; forma és tartalom sűrű összhangtalansága is zavarba ejt; kérdés: komolyan veszi-e, vagy nem (kizökkenés, hangváltás stb.); Amade sokszor rejtélyeskedik, titkolódik (vö. 69, 71, 91. sz.).⁶⁶

A *versfőkből*: Juliánna, Krisztina, Éva, Borcsa, Anna, Tereska, Zsófia, Mária (legfeljebb ez vonatkozhat feleségére),⁶⁷ Jozsefa nevek —, a szövegből Ilona, Pannus nőnevek hámozhatók ki; a *versfőkből*: Balogh, Károli, Szillessi, Spléni, Tali vezetéknevek (kérdés, hogy nőké-e, vagy egy megbízóé?); a Balogh név kettőbe, az Anna három versbe van beleépítve.⁶⁸

⁶⁵ NÉGYESY L. i. m. 11.

⁶⁶ Ezeket mesében
Panaszlom, röjtőben (69. sz.)

Azért ha ámbár későbben
Adom tudodra mesében (71.)

⁶⁷ 119. sz. (de nem illik arra.)

⁶⁸ Vö. NÉGYESY L.: i. m. 39.

A „Piczinyre” vonatkozhat: 71, 113. sz. Mit jelent az „Amade” versfő (ez is lehet levél: ismertető): 44. sz. Baár: 94, 121. sz.

Motívumai⁶⁹: *ritkább* a szerelemért esdeklés (ez a régi, Balassa-típus); a szerelemről magáról szólás (hogy milyen kegyetlen); régi szerelem emléke; elválás, búcsú fájdalma;

gyakoribb: a szerelmi bizonytalanság, s a gyanú, hogy a kegyes csak hitegeti; a fenyegetés (elválással), meg a szakítás; az irigyek, konkolyhintők miatti bosszankodás (titkos viszonyok!).

Tehát nem annyira életrajzi anyag (adalék: „bári pap”: 71. sz., stb.: „Baár”: 59, 111. sz.) vonható ki verseiből, mint inkább egyénisége hű képe, ami életbeli valóságként többet is ér amannál a költészetben. 51. sz.: duett. Ez is lehet az ő életéből: második nőülésekor.

Ez egyéniségre jellemző már motívumai imént feltüntetett megoszlása; az érzelmesebb alárendelés a szerelmi viszonyban, vagy a meghatódás, elkomolyodás: nem kenyere (ez a „ritkább csoport” — s nagyrészt Balassa-hagyomány).⁷⁰ Annál inkább azonban a szerelmi türelmetlenség, követelődzés, sürgetés; a még bizonytalan helyzetnek, vagy a már gyanúsnak el nem viselhetése, s a kíméletlen szakítás. Itt ún. „viszonyokról”, liaisonokról van szó, többnyire titkosakról, melyeknek zavartalan lebonyolítása nagy gondot okoz neki; az óvatosság józansága is erősen belevegyül tehát. Fénypontjai e szerelmeknek nem a boldogság bizonyos elmélyült élvezése (— Petőfi: Minek nevezzelek?), hanem játékos, becéző, mókázó enyelgések. Nem a „Kesergő” és „Boldog” szerelem ez, hanem szerelmeskedés, vagy pláne szeretkezés.

Mottóul írhatná versei elé: „Nincs szebb dolog, mint az valóság, Rabság után arany szabadság” (24. sz. végén). Nem tűrheti, hogy „Czukorral ugyan édesget, Üveg által nyalat mézet” (94. sz. 4. vsz.). Gyakorlatibb szerelem.

⁶⁹ NÉGYESY L.-nál összeállítva: i. m. 41—53.

⁷⁰ Vö. 98. sz.: „Kegyetlen tyranna!”

Ő nem „árnyékot” szeret (63. sz.); 12, 48, 93. sz. (!);⁷¹ „csak mesében szeretni” (62, 76. sz.). Általában a szerelmi viszonyban ő diktál: ezt nevezi ő szabadságnak; maga állhatatlan (30. sz.)⁷², de a nő hűtlenségét nem tűri (108. sz.)!

A szerelemnek ez a fajtája távol van tehát attól, hogy ideális értékként emelje a költészetet; inkább nagyon is anyagi, testi színvonalon ragasztja meg. Hozzájárul egész modorának rendkívüli, csaknem fonografikus életszerűsége, a közönséges egyenes beszéd nyersesége, gyakran egészen prózai akcentusa (vö. 9, 25, 33, 60. sz. Egészen próza: 120. sz.), gondolatszövése, sőt jelenetezése: 33. sz. Durvaság (53. sz.)⁷³

⁷¹ Jaj! mit kinlódodom

Érted olvadom,

Árnyékért folyamodom! (63.)

Csak árnyékban s gondolatban

Kínos szívet szeretni,

Élő szívnek és léleknek

Árnyékért fohászkodni (12.)

Duplán lehet azért előtted érdemem,

Hogy árnyékban is úgy, mint jelen, szerettem (48.)

Bolond az olyan

Az ki haszontalan'

Tűr, mind eb az árnyékért (93.)

⁷² Ah nehéz egyet szeretni. . .

⁷³ Ne szeress, én azt javaslom,

Mert előttem csak árnyék s álom,

Melly tovább nálam nem lehet,

Csak még az napfény rá mehet. (25.)

Minap, tudod, nem tagadod (33.)

Ah, távozzál kegyetlen,

Istentelen!

Ravasz, csalárd, hamis,

Pogány és hitetlen,

Orczátlan és szemtelen! (60.)

Gaz Cziczkerém!

Koszos birkém!

Tőled már távoztam;;

De éppen ez a tulajdonsága (mely átlagos esetekben csak egy egyéniség eleven lenyomata) válik neki, mint dalköltőnek, kedvező esetekben javára, mert legott egy másik élő alakhoz viszonyítottan állítja őt elének.

E benyomásunk oka nem egyszer az, hogy valóságos levéllel — *billet doux* — van dolgunk. Némelyiknél ez határozottan megállapítható a szövegből (ItK 1902. 95. l. — Négyesy 26. sz.; 44?; 55?; 134;⁷⁴ 139), de ez nem dal!⁷⁵ S ha nem is kimondottan levelek, de mint Négyesy László mondja⁷⁶, „értésítő” darabok: 119, 124, 128, 134. sz.

Egyébként akár „levél”, akár nem, az a viszony, mely a levélíróat jellemzi, csaknem állandósul verseiben. Vö. Négyesy⁷⁷ („*adresse*”-e van; szemtül-szemben állás valakivel: egy dialognak reá eső része; e tulajdonság Petőfies jellege). De e viszony voltaképp „életbeli viszonyítottság” (s nem irodalmi); oly lírai attitude, mely a dalnak is sajátja. Életbeli forma, megőrízve a költészetben is (ugyanaz, mint fentebb a 41. számúban).

Az erősen egyénileg életszerű beszédmodoron kívül eszerint az Amade-féle szerelmi dal meghatározásához hozzátartozik a „levélke”-koncepció nyílt, vagy lappangó jellege. S ez a magyarázata annak, miért marad dalaiban aránylag oly sok, mai (Petőfies) fogalmaink szerint dalszerűtlen elem; ez az, amit Négyesy László így mond: „Az élményi elem, az idea-

Bár szerelmet,
Vidám kedvet,
Valaha koldúltam;
Czo ki, czo ki szívem!
Marsch, marsch hamis lelkem!
Puff, puff üssed!
Ne kéméljed!
Régen azt akartam. (53.)

⁷⁴ Hogy eztet kívántam kezedhez juttatni (134.)

⁷⁵ Még tisztelteti is az anyját: l. 7–8, 23, 28–30. versszak.

⁷⁶ NÉGYESY L.: i. m. 51.

⁷⁷ I. m. 55.

lizálatlan rész s a kizárólag amadei: aránytalan mértékben benyomul e darabokba.”⁷⁸

De dal-válfa meghatározásához egy másik jegy is hozzátartozik: a zenei koncepció belejátszása; az ui., hogy dallamra költi dalait. S ez a tulajdonsága az, mely a levél-koncepciótól jobb esetekben az igazi dalszerűség, a belsőleg értendő „dalidom” felé vezet. NB: e dallamok nem mindig, sőt, úgy tetszik, csak ritkábban magyarok; gyakoribb a népszerű, divatos külföldi tánc-dallamok felvétele: steier, ländler, walzer, villanella, menüett.⁷⁹ — Másfelől pedig nem is mindenkor eleven dallam lebeg előtte, hanem oly vers-szerkezetek, melyek hasonló zenei koncepciónak (idegennek) köszönhetik létrejöttüket: főleg a német gáláns költészetnek olaszból átplántált cifraságai („nótán táncol”).

Aszerint, hogy e forma-koncepciók közül melyiké a túlsúly, két véglet közt mozognak dalai: a levéltípus és a táncdal-típus végletei között. Amabban a szöveg érdeke (az „értésítő elem”) akadályozza az igazi dalszerűség kifejlését; emebben a zenei elem csaknem önállóvá, öncéllá válik, a szöveg csupa (sokszor értelem nélküli) töltelékké. Ez utóbbik véglet rokonságába szorul ki a dal akkor is, ha versalakját nem eleven zenei ösztönzésre veszi fel, hanem (csak távoli zenei eredetű, de a dallam ismerete nélkül holt formát jelentő) cifra irodalmi minták utánzására; ez esetben is részint töltelék lesz a szöveg, részint széttördelődik: törmelékké lesz, csak fiktív zeneiség kényszerének lesz áldozatává.

Viszont van egy középső típus, a legszerencsésebb: szöveg és dallam benső harmóniája, fogantatásbeli egysége: ez a *tiszta dal*.

Tehát így áll a dolog:

Főjegy : a dal-attitude (életbeli forma) állandósága.

Dalváfajok : 1. levelező dal (túlnyomó érdekű a szöveg; értesítés, megvitatás, „értekezés” régi értelem-

⁷⁸ Uo. 56.

⁷⁹ Uo. 36–7.

ben): ez olvasmánynak való. (33. sz.) 2. tiszta dal (szöveg és dallam harmóniája): olvasmánynak is jó, dalolni is lehet (8, 35. sz.). 3. zenei dal és vers-dal (zenei és verselési elemek vezető szerepe). Csak táncra való, vagy dalolni — míg a versdal, túl ágainál fogva mind a szövegszerűség, mind a zeneiség határaiból ki nem lép a pusztá, lelketlen mesterkedésbe (dekadencia). (91, 103. sz.)

A dal-attitude. Általában = közönségnélküliség = életbeli magatartás. Ez pedig lehet: céltalan önkifejezés („lélektani magány”); cselekvő —; vagy pedig: beszélő viszonyítottság. A két első Petőfi sajátja. A harmadik Amadée. A szóbeliség természetes járulék mindhárom esetben; de nem mint közönség számára való transzponálás, hanem mint maga, vagy mások számára való „megnyilatkozás”.

Amade dal-attitude-je tehát az aposztrofáló *beszéd* (máshoz fordulás, szólás: mint a levélben, vagy a beszélgetésben); mondjuk: *tegező attitude*. Még pedig nem csak túlnyomó ez dalai összes számában; hanem egyazon dalban is végig érvényesülő. (Petőfinél ez többnyire csak eszményi forma, mely alatt lényegileg a „lélektani magány” határozománya érvényesül. Pl. „Te vagy, te vagy barna kis lány”). A dalszerűség változatai közt ez kétségkívül inkább a negatív, mint a pozitív sarokhoz közeledik, nem oly mélyen és tisztán lírai, mint a Petőfi-féle; több nyers anyagot hord magával.

Ez általános attitude kétségkívül dal-érték azért. Értéke megítéléséhez hozzátartozik ez attitude felvételének mozzanata: az a pillanat, melyben a dalolás lelki szükséglete beáll. Erre a *dalkezdetek* adnak felvilágosítást. Hogy Amade dalkezdései többnyire rögtön megütik a tegező hangot, a fentiekből önkényt érthető. De itt arról van szó, hogy egyrészt az érzelmi állapot kifejezést-indító energiájáról kapunk felvilágosítást, másrészt életszerű komplexségéről is.

A népdalok híres „kűszöbe” — képpel kezdődése — Amadénál egyáltalán nem található. Természetes, hisz az magányos

szemlélettel jár együtt. Ritka a tételszerű kezdés (2. sz.), akkor is hamarosan élénkebb tegezésbe megy át. Elég gyakori azonban a körülményeskedő ámbár —, bárha —, bármiképp —, ha — kezdés (3, 6, 14, 18, 23, 26, 29, 36, 54, 61, 64, 69, 70, 71, 74, 114, 126, 130.). Ez azonban hagyományos körülményeskedés (kéziratos énekeskönyvekben előbb is találni): a „magasabb” stílus, cifrálkodó irodalmiaskodás hagyatéka. Valamint általában a mellékmondattal kezdés (75, 76, 79.). Ezek kezdő sablonok; formális segítség a dal nyélbeütéséhez; de lehetnek hatásos fordulatok előkészítői (ezért szeretik az ilyesmit a retorikusok: V. Hugo!). Dalhoz kevésbé illik, de az Amade-féle dal, melynek jellege „valakivel való értekezés” — szívesen láthatja.

Jobb már, s szintén gyakori az érzelmileg színezett megszólítás: lírai aposztróf (kedveskedő, vagy szidó) (25, 38, 49, 53, 58, 65, 84, 94, 102.). Sokszor becéző nevek, metaforás szólongatások. És pedig ez utóbbiak egész halmaza (90. sz.) naív, vagy tudós módon (17. sz.). Az enyelgés hangneme.

Türelmetlen felsőhajtás: ah! (8, 30, 39, 44, 56, 89, 133. sz.). Ez nem a vágyó óh!, nem az epekedés szava; hanem a megelégedés, megsokallás türelmetlensége. Idevehető: a nyers értesítés (9. sz.), melynek éppen nyersségében van energiája: szakítás. Így a „jaj” is (63. sz.). Általában felkiáltás: „mennyi!” (110. sz.).

Áldó, átkozó megszólítás, vagy felkiáltás (21, 109. sz.; 7, 10, 16, 107. sz.). Búcsúszó (22, 82.).

Felszólítás (35, 37, 81, 85, 91.).

Táncszó („réja”) (103, 112. sz. 3. vsz.!).

Kérdés (13, 27, 127. sz.).

A körülményeskedő sablont leszámítva: mind e dalkezdés *mozzanatos* (momentán) lelki változás kifejezője: az indulat (enyelgő, türelmetlen, hálás, elhárító, felhívó, táncraperdülő stb. indulat) felszökkenése. Jóformán valamennyi: *kedvjelenség* (nem pedig a szó mélyebb, lelkibb értelmében „érzelem”), és akaratjelenség egyúttal. A pillanat ihlete perdül elő bennük: *spontaneitás*.

S többnyire magával hozza is legott a lényegét (a „bibéjét”), a lírai magvat, a „lélektani alanyt”. Jellemző pl. a nyomatékos szó-ismétlés (33. sz.); a sok igés, állítmányos kezdet (1, 12, 19, 80, 86. sz.; 24, 34, 46, 52, 57, 73, 83. sz.; 92; 97; 96; 132. sz.). Az állítmány így erős hangsúlyt kap.

A kezdet sokszor összefoglaló jelentőségű (valódi címmondat — pl. 113. sz.); a gondolat fő elemeit magába foglalja (118. sz.). — Szép szó; hasonlat (56, 140.).

Mozzanatos volta pedig nemcsak hangnemében, energiájában jelentkezik, hanem abban is, hogy utal bizonyos kapcsolatokra, melyekből éppen most válik ki: *fordulat-szerű kérdés*, mely gyakran felelni látszik valami előzményre, vagy attól elszakadni (8, 11, 15, 31, 34, 46, 54, 59, 68, 85, 88, 93, 98, 101, 104, 119, 121, 127, 135. sz.). Többnyire oly fordulat, mely véget akar vetni valamely előzménynek.

(Természetesen csak merő játék az afféle, mikor egy-egy betű adja a kezdetet: 106. sz.)

Az intonálásnak ez a pillanatnyi és fordulatos jellege igen szuggesztív: aktuális lírai energiát jelent, s a kifejezést (a dalt) életbeli szükségletként jellemzi.

Dalkezdés $\frac{1}{4}$

(A megütött hang nagyjában fentmarad: 89.)

I. a) *Tétel*: „Boldogtalan, az igaz! olyan szerencse” (2). Ritka; ez is tegez.

b) *Mellékmondat*: „Ámbár nincsen, Drága kincsem, Előtted érdemem” (29) — „Hogy gyulladom, Nem tagadom” (76) — „Ki béborult az fölyhőben, Megtért napom fénnye” (70) — „Ha gondolom bus sorsom” (114).

II. c) *Aposztrof*: „Én anygalkám, Szép madárkám” (38) — „Szép Cziczerkém, Szelid birkém” (49) — „Gaz Cziczerkém! Koszos birkém!” (53) — „Én babácskám, Nyilt rózsácskám” (58) — „Kuku-ku, kukucskám” (65) — „Angyalom, alakom, Szép gyöngy galambom” (94) — „Édes Dudi Duduskám” (102).

d) *Türelmetlen felsőhajtás*: „Ah már egyszer engeszteld meg Kőkemény szivedet” (8) — „Ah mit kinzasz engem, óh kegyetlen” (56) — „Jaj! mit kinlódom” (63). Szakítás (9): „Aztat tudd meg, én már többet Soha nem szeretlek” — felkiáltás: „Mennyi kinzást ád egy szem” (110).

e) *Áldó, átkozó, búcsúzó felkiáltás, megszólítás*: „Áldott az óra, melyben születtem” (109) – „Átkozott szerelem” (16) – „Isten hozzád! szívem. . .” (22) – „Hadd késérsen” (60).

f) *Felszólítás*: „Távozzál istentelen” (81) – „Adjad szivedet hiv szivemért” (91). (Rejtélyeskedő biztatás.)

g) *Tánc-szó*: „Tallalla, fallalla, Jó kedvem vagyok” (103) – „Dira dura la la la” (112. – 3. vsz.-ban: „Ihar ágom, rekettye).

h) *Kérdés*: „Kinek lehet hinni” (13) – „Van-e valaki, éltében. . .” (27).

III. *Jelentés szerint nézve* (a fontos, a „lélektani alany” előre):
Szóisméltés: „Érted, érted, már éretted” (33).

Igés, állítmányos kezdet: „Búsult szívem éretted” (132) – „Állandó az én hiveségem” (52) – „Tied vagyok” (96).

Összefoglaló értelmű mondat: „Testem, lelkem már megunt” (113).

A gondolat fő elemei: „Szerelem, gyötirelem hol együtt jár” (118).

Szép szó, hasonlat: „Gyöngyéletre s az mezőre” (51) – „Mint páva jártam, nótán táncoltam” (137) – „Mint a leesett hó, olyan fehér teste” (140).

IV. A dalkezdet, mint korábbi kapcsolatokra utaló *fordulat*:
„Ah már egyszer engeszteld meg” (8) – „Én is voltam szerelmes” (11) – „Én már nem szeretlek” (31) – „Mélto bizony azért” (34) – „Mondják mások: nem szeretlek” (46) – „Vadnak ugyan vadnak” (59) – „Ugyan egyszer szállj szivedben” (88) – „Csak azt szigyenlem” (93) – „Mit volt már mit tennem” (98) – „Nem hiszek már, nem, nem” (101) – „Mindeddig biztatott gaz reménység” (104) – „Hát eltávozol már tőlem én életem” (135).

(Merő játék: betű-kezdés: 106. sz.)

*

Amade: életbeli; kifejezésre törő energia; önfeledt; mozzanatos; viszonyító fordulat. A lelkiállapotnak kifejezést sürgető változása.

Balassánál, szerelmi költészetében, másnemű kezdés. Istenes és vitézi verseiben életszerűbb (apostrof, felkiáltás, kérelem); de az a fordulat, Amade-féle kezdés ott sem (maga az érzelmkör ki-zárja).

Szerelmi költészetében túlnyomólag *kijelentő, közlő* kezdés, olykor *elbeszélő*; *tétel*:

Jelentem versben mesémet (12. sz.⁸⁰)

Cupido szivemben sok tüzes szikrákkal szerelmét *most* ujítja (35. sz.)

Bizonytal esmérem rajtam *most* erejét (20. sz.)

Nő az én örömem *most* az én szép szerelmem erre való néztében (18. sz.)

⁸⁰ A zárójelben levő számok a már említett kritikai kiadás számozására utalnak (K. H. J.).

- Beteges lelkem *ismeg* énnekem most új szerelemtől (1. sz.)
 Mondják jüvendülők bizonynal énnekem (2. sz.)
 Reménségem *nincs már* nekem (15. sz.)
 Valaki azt hiszi, hogy nyerjen menyeken . . . (az csalódik) — (27. sz.)
 Siralmas nékem idegen földön *már* megnyomorodnom (30. sz.)
 Csak búbánat *immár* hagyatott énnekem (3. sz.)
 Hallám egy ifjúnak minap éneklését (31. sz.)
 Kikeletkor jó pünkesd havában (17. sz.) — elbeszélő!
 Csókolván ez minap az én szép szeretőmet (32. sz.) — elbeszélő!
 Szabadsága vagyon *már* én szegény fejemnek (34. sz.)
 Nő az én gyötrelmem (23. sz.)
 Ime az Pellikán az ő fiaiért (10. sz.)
 Keserítette sok bú és bánat az én szívemet (9. sz.)
Most adá virágom nekem bokrétáját (14. sz.)
 Lelkemet szállotta meg nagy keserűség (22. sz.)
 Szentírás szerint is kereszt csak bút jegyez (24. sz.)
 Az én szerelmesem haragszik most reám (21. sz.)
 Minap mulatni mentemben (25. sz.) — elbeszélő!
 Mint sík mezőn csak egy szál fa egyedül úgy élek (26. sz.)
 Az Zsuzsánna egy szép német leány (67. sz.)
 Vitézek karjokkal, kígyók fulájkokkal, bikák szarvokkal sértnek
 (71. sz.)
 Nyolc ifiú legény Minap úton menvén (72. sz.) — elbeszélő!
 Régi szerelmem nagy tüze hamuvá vált vala szinte (42. sz.)
 Szélllel hogy vadásza én lelkem Julia (49. sz.)
 Fáradsága után nyugodni akarván, Cupido. . . (50. sz.)
 Kérde egy barátom (53. sz.) — dialógus!
 Bezeg nagy bolondság volt az balgatakban (aki gyermeknek írta
 Cupidót) — (54. sz.)
 Idővel paloták, házak, erős várak, városok elromolnak (55. sz.)
 Szerelmem s Julia egymás mellett állva (56. sz.) — elbeszélő!
 Julia két szemem, olthatatlan szemem (58. sz.)
 Áldott Julia kiballagtába Cupidot találá (59. sz.) — elbeszélő!
 Hét fő csillag vagyon az égi forgáson (61. sz.)
 Csudálván egy ferdőt (Coeliával) — (81. sz.) — elbeszélő!
 Kiáltok, csak bolygók (82. sz.)
 Az mely keresztyén hú. . . (83. sz.)
 Vétettem ellened (85. sz.)
 Julia szózatját kerek ábrázatját Cupido úgy mutatja (78. sz.)
 Szit tüzet Zsuzsánna szívemben magára (86. sz.)
 Maga ez mutatja, mi más típus a Balassáé, mint az Amadée. Nem
 életbeli, hanem irodalmi, tudós; inkább elmélkedő képlet, mint
 érzelmes; a prózai állapotból költőibe fordulást nem mutatja. Afféle
 viszonyított fordulat, mint Amadénál, itt alig, legfeljebb egy-egy

időhatározóval: innét, már, immár, most. Általában higgadt kezdet, sőt néha hideg konstatálás, elbeszélés. Jobb esetekben lírai önszemlélet, mintegy lelkiállapotának, minthogy abban valamelyes változás – többnyire fokozódás: „nő” – történt, felismerése, jellemzése.

Tehát :

vagy elmélkedő, kijelentő formula (konstatálás);
vagy, a leglíraibb esetekben, tudatos önszemlélet; épp ellentétben az Amade-féle önfeladt dalrafakadással.

Balassa irodalmibb, Amade életszerűbb. — Balassa közönséghez, olvasóhoz beszél.

*

Sokkal ritkább a viszonyító intonálás, aposztrof, tegező attitude; az is másnemű, mint Amadéé; vagy csak formailag (mint mondat) hasonlít hozzá, de megfelelő érzelmi erő, tartalom nélkül:

Eredj édes gyűrőm... (11. sz.): allegorizálás.

Ó te család világ, nyughatatlan elme (16. sz.): nem személyt aposztrofál, inkább az elmélkedőnek a felkiáltása.

Széllel tündökleni nem ládd-é ez földet gyönyörű virágokkal? (29. sz.): a kérdő formula csak „figura”, nem személyt kérdez (afelől természetesen az érzelmi teltséget jól kifejezi).

Vajha én tüzemnek... (bár olyan volna, mint egyéb tűz; összehasonlítás — 33. sz.).

Már csak éjjel hadna énnekem nyugodnom (13. sz.). Valódi mozzanatos kezdés; de aztán álma elbeszélésébe megy át.

Mire most barátom azon kérdezkedel (19. sz.); formula-fikció; értekezés következik a szerelemről.

De mit gyötresz engem most keserves lelkem? (73. sz.); jó mozzanatos; de társalgás következik a lelkével; az önszemlélet elridegtése.

Méznél édesb szép szók, örvendetes csókok! (39. sz.). Igazi lelki fordulat; egyike is a legszebb szerelmi verseinek!

Ez világgal bíró felséges Cupido! (44. sz.).

Egy kegyes képében az gyászöltözetben vajjon angyal tűnék-é? (45. sz.). Figura.

Ez világ sem kell már nekem (46. sz.). Egyetlen! de török!

Engemet régólta sokféle kénokban tartó én édes szívem (48. sz.)

Ez valóban a nőhöz szól; de a „kegyetlen” típusához; az argumentum szerint pedig „Cupidónak való könyörgés”; végén közlés: így könyörgék Júliámnak.

Te szép fülemile zöld ágak közibe mondd el énekedet (51.sz.). Jó; de csak kezdete egy részletes összehasonlításnak: „De viszont az ellen én. . ”.

Mindennap jó reggel ezen repültök el (52. sz.). A darvakhoz. Önfeledt, jó intonáció. Végén közlés: Így üzentem Juliának.

Édest keserűvel elegyítő gyermek (60. sz.): Cupidót szólítja.

Ó magas kösziklák (62. sz.). Csak játszása az önfeledtségnek, az Echót várja!

Mi dolog Úristen, hogy ez egy kegyesen kívül senki nem tetszik? (63. sz.). Figura; elég megnézni tartalmát. Kiút belőle tudatossága.

Kegyessé vidám szemű (64. sz.); aposztróf végig, de értekező modor; s törökből fordítva.

Én édes szerelmem (65. sz.); de nem érzelmes, hanem elméledő társalgás.

Ó nagy kerek kék ég (66. sz.). Legszebb; aposztróf-halmozás; de aztán hosszabb gondolatmenet; s közlés, hogy Juliát többé nem említi „versűl”.

A Coelia-dalokban egy-kettő:

Megszólítások: Kegyelmes szerelem (80. sz.), Mely csuda gyötrelem (82. sz.), Ó én bolond eszem (85. sz.).

Felkiáltás: Mely keserven kiált fülemile fiát hogyha elszedi pásztor (84. sz.).

Tehát:

A naiv látszatú formula többnyire csak retorikai figura, nem életbeli viszony, hanem absztrakciók vannak mögötte, s sokszor csak poétai mesterkedés (dialóg, összehasonlítás, allegória, Echós játék, szerelmi értekezés) kezdete. Versíró tudatossága.

(Éppen fordítva, mint a laikus képzelné! Nem a „természetes”, az „önfeledt” érzelem a fejlődés elején! Hanem a tudatos, a tudós, a művészkedő.)

Nem-szerelmi verseiben több önfeledt líraiság s annak megfelelő intonálás:

Bocsásd meg Úristen (36. sz.)

Nincs már hova lennem, kegyelmes Istenem! (89. sz.)

Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten! (74. sz.)

Ó én kegyelmes Istenem, Mely igen megverél engem! (91. sz.)

Kegyelmes Isten, kinek kezében (90. sz.)

Mennyei seregek, boldog tiszta lelkek (94. sz.). Végig aposztróf!

Segélj meg engemet én édes Istenem! (40. sz.)

Végtelen irgalmú, ó te nagy hatalmú (95. sz.)

Áldott szép Pünkösödnek (28. sz.)

Vitézek mi lehet (68. sz.). Vö. Amade katona-dalával!

Óh én édes hazám, te jó Magyarország (75. sz.)

stb.

Dalválfajok

a) *Levelező* típus. Erről keveset. (Valóságos levél: ItK. 1902. 95. l.) Nem okvetlen formális levelek ezek; sőt lehet levél és mégis elég jó dal (pl. 134. sz.). De a levél fejtegető modora és folyamatos gondolatmenete, megvitató közlései jellemzik (26., 33., 120., 124. sz.). A ritmusnak mintha semmi köze nem volna a szöveghez; vagy csak ritkán hatja át emezt. Különösen a 120. sz. egészen prózai. Igen nyers anyag (9. sz.). — Ide: 56. sz. is. Erősen személyes.

b) *Tiszta dal*. Ilyenek: 1., 5., 8., 10., 11., 13., 21., 30., 38., 46., 57., 61., 65., 67., 70., 78., 102., 114., 115., 132. sz. De többnyire csak egy-két versszak erejéig sikerül tisztán. Jellemzőjük: általánosabb, közkeletűbb tartalom (népszerűsítésre alkalmas); dallam és szöveg benső kölcsönhatása (bár néha erősebb zeneiség); a hang valamelyes komolyabb jellege (a többségben).

A szóbanforgó dalok mindegyikében találunk szépet, kedveset. De ritka eset, hogy az *egész* érvényesüljön zavartalanul. Kizökkenés a megütött hangból: elég gyakori; egyszerű, de ép gondolatmenet, kerek kis egész elég ritka (8., 13., 65., 115., 132.; — a dallamosabbak közül 38. sz.). Mindamellet a múlt-hoz képest a dalszerűség sikere már az elemibb terjedelem (szemben a korábbi terjengősséggel).

Ez összesen húsz dal. Aránylag egyszerűbb strófa-képletek, s azon belül egymáshoz természetesen viszonyuló, nem heterogén sorfajok, periódusok. Ritmus, melyet megbír a szöveg. S mégis mennyi sokféleség már itt is! E húsz darab 16 külön strófa-képletben; tehát csak négy esetben ismétlés. — Egyszerű 4 soros strófa (minőket a mai népdal kedvel) mindössze három esetben (1., 61., 102. sz.), de ezek sem azonos sorfajból (8—8—7—7, 6—6—7—7, 7—7—6—6). Azonos sorfajból alkotott strófa csak három esetben (13., 114., 132. sz.), de rímelhelyezéssel ezekben is külön tagolódó *fordulatok* (xaxabb; aabbcc; aabb). A strófaszerkezet aránylag kisebb mérvű komplikáltsága szintén hozzájárul, hogy épp ezek a darabok

tetszenek nekünk jobban; és egyszersmind terjedésre is alkalmasabbá tehetette ezeket.

Egyébként pedig, ami fontos, a dallam csakugyan szerves tartozéka e daloknak. Elannyira, hogy a dallam minősége szerinti osztályozással tárgyalhatók legtermészetesebben.

Így, először is: ritka a lassúbb, kevésbé játékos forma. De aztán abban rendszerint meg is üt valamely emelkedettebb hangot, mintegy próbálgatását annak az áhítatos, elfogódott ünnepi hangnak, mely Petőfi sajátja a boldogság teljes pillanataiban. Mind az ilyen darabok ui. a célhoz ért szerelem dalai. 21. sz.: „Áldott vagyok én reményem, Nem kétséges szerelmed” — van benne, ez intonációban valami zsoldáros hang; de utóbb kisszerűvé válik, s csak legvégül leli meg ismét. — 67. sz.: Csak első versszak; de nem él az ódaibb lendület lehetőségével. — 70. sz. 1—2. vsz.: a képes beszéd némi patetikus gerjedése a 2. versszakban (Csokonaias).⁸¹ (A 109. sz. is ide volna vehető, de az csakhamar kisszerű ritmust vált. — A 116. sz. — mely tárgy szerint nem ide vág — első sora: „Sionnak leányi”: kivételes módon zsoldárszerű, de nem bírja a hangot fenntartani; pedig a 2. vsz. szójátéka,⁸² s a 3. vsz. vége⁸³ bizonyos gondolatibb irányra mutat benne.)

A pátosz, az ünnepélyesség, az elfogódott komolyság csak messziről legyinti Amadét: siet vissza a maga kisszerű földi világába.

⁸¹ Tekints reám és kegyelmezz
Azon két szemekkel,
Kik bajt vának és küszködnek
Az égi tüzekkel,
Kikkel az szabad sziveket
Rabbá teszed s az híveket:
Szólj hozzám olly igékkel,
S tégy boldognak ezekkel;
Contentáljad ohajtásim'
S özvegy várásim'!

⁸² Szerelmem, sérelem, sérelem, szerelem!

⁸³ Késedelmes sírod
A te ajándékok!

De ott valóban otthon van. Itt szóba jövő „tisza” dalai kibontakoztak a személyes anyagiasság dalelleses kötelékeiből; érzelmi anyaguk bárkié lehet; sőt az előbbi csoportnál élénkebb, sokszor fölöttébb dallamos formájuk jótékonyan hat az eszményítés, általánosodás folyamatára, úgyhogy nem egyszer már a naiv, csaknem népies dalszerűség valósul meg bennök.

A diszkrétebb formájúak egyike a 8. sz. (Ah már egyszer engeszteld meg...), Amade legszebb dalai közé tartozik, pedig a hagyományos Balassa-motívum (kegyetlen leány) jellegzi. A Balassa-féle leánytípus értendő itt is; de nem azon állapotban; nem fejtegető szembeállítás; nem a férfi alárendelése e merev típusnak. A Balassa-féle műkölteményből, sablonból átféjlés az Amade-féle életszerű dalba. (Fogyatkozásai: a téma megrontása rímzaporítással: 1., 2., 5. versszak — utolsó vsz. szükségtelen.) — Viszont elemi gondolatmenet — tagonként egy-egy versszakban — attitude-változással, az eleven ember lelki fordulatosságával (nem az örökös esdek-lés) — minden versszak egy-egy kis dal, külön súly-játékkal; különösen kiváló a 3. vsz.⁸⁴ (ritmikai és gondolatidom együtt-járása: szemlélet — metaforikus magára értés — az alapgondolat: felszólítás belevitele). E versszak képes beszéde csupa Amade-féle közhelyből került ki; alig van eleme, mely más dalaiban ismételten elő ne fordulna (kivált a 35., 63. és 100. számúban): a hajó, a part, a habozás, fölyhő-napfény, csillag stb. mind: gyakori képe neki; éppúgy e dal egyéb elemei: mindent elkövettem — esküdtél — engedj leborulni — hódolj stb.⁸⁵

⁸⁴ Az tengernek szélvész után
 Habjai apadnak,
 Az egeknek fölhők után
 Csillagi ragyognak:
 Én szívem is már habozott,
 Fénycsillagom homályozott;
 Juttasd már partjához,
 Égő fáklájához!

⁸⁵ *Hab-part hasonlat:*
 Én szegény habozom,
 Az parttul távozom (5.)

Itt egy szerencsés pillanatban mind egy értelmezett szemlélet egységébe tapad szervesen; s kifejezésbeli kibomlása is szerencsés egyszerűséggel történik meg a 3. versszakban (pedig az

Csak látom: már meggyőzött az búknak tengere,
Nem apad, sőt mind árad sok habja fejemre (32.)

Ollyan vagyok, mint hajó az tengerben,
Elborétott szél, vész, víz s hab az örvényben (35.)

Csak habokat köll ölelnem
És árnyéktúl reménlenem,
Meg sem lehet menekednem s partomat sem elérnem. (47.)

Sok habok tódultak,
Mások nem hódultak (48.)

Tenger habozik,
S ámbár változik,
De mégis partot ígér (63.)

Mert mint hab ingadoz,
Mert nem juthat parthoz (78.)

Ha már partomat el nem érem,
Nincs már semmi csillagvezérem,
Bár szerelmemet csak okozom,
Hogy így szegény, csak, csak habozom (100.)

mindent elkövettem :

Próbáltam én mindent, mindent elkövettem (35.)

Nincs már bennem helye kétségnek,
Mert ezer próbákat mutattam;
Látod, hogy kész vagyok mindenekre
Megesküdtem néked istenekre (56.)

Mindent elkövettem,
Mást szívbe nem vettem,
Melyeket megfogadtam (128.)

engedj leborulni :

Engedj leborulni,
Hűséget kódolni,
S úgy múlnyi. (35.)

csillag :

De bíztat egy csillagom
Bár borúlt fölhöben (36.)

egész kép elég komplikált volna). Legkitűnőbb a 3. vsz.; de a többi is egyenként egy-egy kerek dalocska, mely kicsiben az egésznek érzelmi gravitációját visszatükrözi. Figyelmet

szív bárkjá, szív vitorlájá :

Hogy minden szélre

Ne engedd

Szíved bárkáját

És vitorláját (40.)

Szívem vitorláját későn ereszthettem (48.)

Ne tartsunk ezektől,

Hajócskánkra,

Bárkácskánkra

Habozó szelektül (58.)

Amor' példája,

Szívem' bárkája

Mint nyughatatlankodik;

Nincs vezérfáklyája,

Eltört vitorlája

Borítja. (63.)

Hajó háborog

Büszkén tántorog (75.)

szívbárkámnak habja (89.)

Mint szélvész közt habzik ártatlan bárka,

Mint sok lép s tör között szegény madárka,

Úgy vagyok s habozom (107.)

Mind addig habzik szegény hív bárka,

Sok tört s lépet kerül boldog madárka,

Még jut hív partjához,

Kívánt kalitkához (109.)

szív habozzék :

Előbb hittem, tűz hogy jég,

Földdé leszen az kék ég,

Minden csillag elotódik,

Egész tenger kiszáradik:

Mint szíved csak habozzék,

Nem hogy így megváltozzék. (57.)

Mint az hajó, úgy habozom (62.)

Hasztalan áldozom,

Mivel csak habozom (130.)

érdemel az 1. versszak, melyben a Balassa-féle szerelmi állapot típusa jelentkezik ugyan, de elemi kivonatként, gyors végig-haladásban lehető fordulatain s kezdet és vég szembeállításával (diszkrét átfejlődéssel). Nem marad ennyiben, hanem le-gott jön az eleven ember dacosabb önérzete, majd fáradt kérés-lés s hízelgő, józanabb unszolás (az utolsó versszak aztán fölösleges: nagyon is józan).

E dal 3. versszakában körülbelől benne van a legjobb, amit Amade tud. Még gyöngéi is akaratlan javára válnak (szóhasználat a rím miatt: habozott-homályozott; naiv tautológia a szótagszám miatt: fénycsillagom). Az egész azonban inkább a műdal, mint a naiv dal felé húz.⁸⁶

fölyhő-napfény :

Ki béborúlt az fölyhőben
Megtért napom fényre (70.)

esküdtél :

Elhitettél,
Mert esküdtél
Az földre s az egekre (79.)

Bár egekre is esküttem,
Ellene mégsem tehettem (110.)

part-csillag együtt :

Mindaddig köll eveznem,
Végre hozza célomat,
Közeli partiomat,
Fölhozza csillagomat! (80.)

⁸⁶ Szintén hagyományos téma: 10. sz. (Ámor jellemzése; de eleven! Kivált 2. és 4. verszaka!)

Méltó vólnál, elégnél,
Magad is porrá lennél;
Tudom úgy nem égetnél,
Ha magad is szenvednél.

Jaj most nékem, gyilkos nyila,

Érzem, mit tesz, tűzfáklája;

Én szegény,

Én szegény,

Nem is lehet nagyobb kín! (2. vsz.)

Méltó hozzá a 11. sz. első versszaka.⁸⁷ Dallamosabb forma: a középfordulat élénkebben érzik; ehhez képest ellentét a gondolatban is a strófa két felében. Múlt s jelen szembeállítás s egy felsóhajtás. (Nem ily szerencsés a másik két versszak.) — Hasonlóképp jó bizonyos humoros (kópé-) nemben a 30. sz., de szintén csak első versszaka;⁸⁸ a dal lelke ebben is szerencsésen vetődik ki a végső fordulatba (később felhígul; okoskodó; majd a „Páris — már is” rím). — Szintúgy az 5. sz. 1. szaka;⁸⁹ rendkívül tömör a maga kicsiségében s három fordulattal alakul ki, megannyi fordulatával az érzelmi attitűde-

Didó eztet szenvedte,
Tróját ez porrá tette,
Parist úgy elvesztette,
Sámsont is megejtette;
Trónust emelsz hiv szivekből,
Személyyed azon büszkén ül;
Rosz gyermek,
Rosz gyermek,
Átkozott, ki illyent szül! (4. vsz.)

⁸⁷ Én is voltam szerelmes,
Sziveken győzedelmes,
Vólt részem ez világban
Amor szolgálatjában,
De elmúltak vig napjaim,
Számlálom csak bús óráim’;
Szerelem,
Gyötrellem,
Mért voltál olly kegyetlen?!

⁸⁸ Ah nehéz egyet szeretni,
Sok ezer közt egynek hinni,
Mikor sokan kedveskednek,
Van is oka: mért tessenek;
Egyet én mért szeressek?
Egyért ezret megvessek?

⁸⁹ Nem gondolok sziveddel,
Hamis csalárd hiteddel,
Mit mondtál, jól tudod,
Mint bántál, tagadod;
Kinlódni már megúntam,
Bogár után indúltam.

nek. — Még ide a 61. sz. első egy-két strófája, a maga kedves hetyke fordulatával,⁹⁰ mi a 2. és 3. versszakban még ismétlődik, aztán, sajnos, elkallódik s az egész vers terjengős lapályba vész. (Vö. ezzel 46. sz. 1. vsz.)⁹¹

Ép lírai gondolatmenet tekintetében a diszkrétebb ritmusúak között legegészebb még a 13. sz. (Kinek lehet hinni...); a gondolatszövés megannyi változó minőségével az érzelmenek; új és új energia. E fordulatok közt különösen eleven a 4. versszakbeli, mely a leányt aposztrofálja váratlanul. Képes beszéd naiv túlzása (2. vsz.),⁹² mindennapi igénytelensége (3. vsz.),⁹³ sztereotip dal-gondolat (4. vsz.). Ez már erősebben

⁹⁰ Bárha ellenzenek,
Hogy téged szeretlek;
De én aztat nem bánom, —
Annál jobban kívánom.

⁹¹ Mondják mások: nem szeretlek,
Sőt esküsznek, hogy gyűlöllek,
De én aztat csak nevetem,
S így titkolom, kit szerettem;
Noha bizony szeretlek,
S tiszta szívből kedvellek!

⁹² Azt gondoltam, előbb
A tenger kiszárad,
Az nap lovaival
Ellankad s elfárad:
Mintsem ezt megérjem,
Eltörjék nagy frigyem
Illy nagy hitszegéssel.

Vö. 57. sz. (5. versszak):
Előbb hittem, tűz hogy jég,
Földdé léssen az kék ég,
Minden csillag eloltódik,
Egész tenger kiszáradik:
Mint szived csak habozzék,
Nem hogy így megváltozzék.

⁹³ Ritka dolog, látom,
Már igaznak lenni,
Ennyi sok tövis közt
Egy rózsát sem szedni,
Búbánat fájdalom,

a naiv felé.⁹⁴ Az itt említetthez hasonló elevenítő fordulat: 65^o sz. 3. vsz.⁹⁵ Hasonlóan naivabb a panaszdalok (1. személyben szólók) között a 114. sz. eleje⁹⁶ s a 115. sz. nagyjában.⁹⁷

A játékosabb dallamúak közül említést érdemel a 38. sz. (Én angyalkám); kedves, enyelgő örvendezés, végig metaforikus játékban (amely azonban nem egészen következetes). Az enyelgésben Amade még könnyebben beleesik bizonyos gondolat nélküli játékba, mint máskor; így e vers legvégén is (hum, ham, hum). Naiv hang ebben is.

Hasonló anyagú a 102. sz. (Édes Dudi Duduskám): szerencsés becézések; s egyideig csak megy az enyelgő indulat nyomában, de egyszerre csak sablonos leíró magasztalásba megy át,

Soha nyugalom
Szerelmet így élni.

- ⁹⁴ Oh m[i]ért nem mondtad,
Hogy ha nem szerettéél?
Ha nem szenvedhetél,
Minek késérgettél?
Inkább meg nem öltél,
Mintsem így vesztettél,
Mért el nem temettél?

- ⁹⁵ No, no, no, ne siessél,
Vagy szivemet is vidd el,
Véled elrepülök,
Szárnyocskádra kelek,
Tőled nem pártolok el!

- ⁹⁶ Ha gondolom bus sorsom,
Méltán gondolkodhatom,
Szerencsétlen voltomat —
Sírva rívom káromat,
Ugy emészttem magamot;
Csak gyötrődés életem,
Hová légyek, Istenem!

- ⁹⁷ Tündérpróba életem,
Mellybül azt remélhetem,
Hogy azt a sok kénok után
Jutalmazni fogja nyomtán
Az ur, ki megalázza,
Végre megkoronázza!

végül pedig „konkludál”. Egy pár naiv kép; de jellemző stílfegyelme hiányára a 6. vsz. („Tudod én Istenem!” — de ez azon a helyen kedves naivsággal hat).

c) *Zenei és versdal* („táncdal”). — Az előbbi csoportban is érvényesül a zenei elv, és általában a játékos forma-hajlam. Az ott szerencsésen egyensúlyozott volt. Részint a strófát mint ritmikai egységet épségben valósította meg; részint belső, dal-szerű fordulatosságot biztosított neki.

De Amade szívesen túlmegy a mértéken, s dalai túlnyomó részében öncéllá válik a forma. Igen nagy sokféleség (valóságos szélső ellentéte e tekintetben Himfynek). Van rövid sorokból kis versszak (4. sz.); van aránylag nyugodt ritmusú, de rímhalmazozó (114, 122; echós: 3. sz.); van némileg komplikáltabb, de amelyben valamelyes belső tagolás még érvényesül (49., 58.); van szakadatlan egynemű sorokból álló, strófátlan képlet (90). Mindez még hagyján. De azok a rövid sorokból álló hosszú strófák, amelyeknek zenei tagoltsága a szöveg ritmusában már túllépi a felfoghatóság mértékét, teljesen elvétik céljukat (6, 7, 14, 15, 16, 31, 49, 63, 76, 123,⁹⁸ 126. sz.);

⁹⁸ Titkosan szeretek,
Csak egyet kedvelek;
Ki légyen,
Hol légyen,
Én jól tudom.
Akárki mit mondjon
Ámbátor megszóljon,
Nem félek,
Így élek
Ezt megtartom.
Sokan beszélnek
És megítélnék,
Engem kevélynek,
Elhiszem, vélnek,
De a ki híven él,
Nem csapdos, mint a szél,
Mint kőszál,
Bátran áll
A nyelveknek.

kivált ha ráadásul még túlságosan cifrák is, csipkézettek: inkább a szemnek, mint a fülnek tetszenek (34., 54., 91.).⁹⁹ — A zenének való túlságos alárendeltség: éppen zeneietlenül hat s prózailag; a formajáték kényszerében meggyötörtetik az értelem; mellékessé válik a jelentés (erre vall a sok vagylagos szövegezés: pl. 3. sz; 34, 39, 51. sz.). Olvasva nem egyszer nyaktörő verselő mesterkedés hatását teszi. (Szöveg széttördelésére, zeneietlen hatására példa: 2,¹⁰⁰ 54, 60, 87, 124.). A pusztai alaki mesterkedés kivezet az irodalomból, s Amade forma-kergetésével valóban a régi magyar költészet dekadenciájába jutottunk el. Balassa is sok strófa-képletet állapított meg; de azok csekély kivétellel alkalmasak állandó használatra; felfogható, saját jelleműek: stílképző értékűek, és hangulathordozók. Balassa aránylagos komoly egyszerűségétől már Rimay megkezdte az eltávolodást: nem strófa-szerkezetekben, hanem a rímelésben (valóságos kínrímek); a strófa-szerkezet sokféleségében Szenczi Molnár adott példát (francia mintára). De általá-

⁹⁹ Adjad szívedet hív szívemért,
Csak ketten tudjuk, mely hívségért!
Szánj meg, mért tudok bizony hallgatnyi,
Vélem magad' nem fogod megcsalni,
Éljünk csak ketten,
Hív- s kedvessen!
Akarsz szeretnyi? Úgy, úgy
Meg köll mutatnyi!
És nem köll félnyi? Nem, nem!
Tudok titkolnyi.
Enyhítsed olly ollykor,
Olly ollykor
Gyötrelmimet,
Olly ollykor,
Némellykor
Gyötrelmimet!

Adjad szívedet hív szívemért,
Csak ketten tudjuk, mely hívségért,
Melly hívségért,
Melly hívségért!

¹⁰⁰ irigye frigye; contemnálom nálom; gazok azok; nincsen, kincsen.

ban cifrálkodásról Amadéig nem lehet beszélni. Ő Balassastrófát már alig-alig használ (127,¹⁰¹ 128, 129, 130. sz.), viszont képletei legnagyobb része eladdig ismeretlen a magyar verselésben. E forma-kergetés eredetéről külön fogunk még szólni. Itt csak annyit, hogy jóllehet ő is — mint Balassa — jórészt idegen dallamok nyomán alkotja strófa-képleteit, a magyar ritmus-elvet sértetlenül hagyja. S ez, meg az idevágó darabokban is megőrzött dal-attitude-je az, ami némileg e „vers-dalokat” is kedveltetheti.

Mikor a szöveg ennyire mellékessé, a zenei elem ennyire elsőrendűvé válik, ott közel járunk — nem csupán a véletlen, hanem a szándékos, bohókás értelmetlenséghez is, mikor a szó valóban csak töltelékévé válik, s ritmus és rím komikus hatást céloz (99, 106, 112. De ez utóbbiban legalább némi eleven szólelemény a 3. versszakban!).¹⁰² Még legjobb, ha nyíltan nem

¹⁰¹ Mi haszna csodálom,
Hogy nincs édes álom
Nyughatatlan szívemben!
Mert attól megválom,
A kiért sajnálom,
Hogy voltam hív hitemben,
Meg kell ennek lenni,
Nem lehet mást tenni,
Bár hét tört üt lelkemben!

Ez már Véghely közlése! Feltűnő: innen kezdve több Balassastrófa, holott eddig egy se volt! (Lapszéli jegyzet a Négyesy-kiadás 338. lapján. — K. H. J.)

¹⁰² Lila moja Lila
Rosto mila. Rep.
Lásé, gásé, Burenda
Hipp, hopp sza sza merenda,
Reverenda. (99.)

A, A, A,
Te vén törzsökfa,
Mért nem emésztett az tűz,
Mikor még voltál nyál fűz?
Repet. A, A, A.
Te vén törzsökfa. (106.)

való egyébre, minthogy táncoljanak rá (103. sz.: „Him, hum, ham, hum!” stb.; vö. 38, 49, 84, 94, 125. sz.; „Már vár bár”: 39. sz.; „oly vér vér”: 130. sz.), vagy nyíltan énekszóbeli játék: „ku ku ku” (EphK 1907. 203. l.).

Szintén pusztai alaki játék számba megy, mikor egy-egy korábbi dalához ellendarabot ír (49–53, 92–97, 107–109. sz.; legteljesebb a visszavonás párhuzama az első esetben; de aztán durva is!).

A sok szokatlan forma közül a jövőt illetőleg alig bír jelentőséggel egyik-másik. Némelyikben mintha egy nagyobb lélegzetű s annak ellenére dalnak való forma kiképzésére irányulna törekvése (afféle Himfy-strófa felé — 5, 8, 11, 30, 34, 55, 80, 114, 115. sz.). Érdekesebb: egyedülálló kísérlete a páratlan részű ütem forgalomba hozatala (25, 118. sz.)¹⁰³ — mit Faludi mesteriben hajt végre (*Fortuna szeke*rén). — Műfajilag a „páros dal”¹⁰⁴ öröklődik tovább, ha nem is éppen Amadéra támaszkodva (51. sz.: ez azért érdekes, mert lehet benne személyes alap; 84. sz.; EphK 1907. 208–9. l.).

★

Az Amade-féle dal új jelenség a magyar költészetben, bár egy már megindult folyamatot fejez be. Elemi érzelmi anyag, elemi szerkezet és terjedelem, valamint a dalolhatóság feltételei csak nyomatékosabban vannak meg benne, mint gyér előz-

Ihar ágom, rekettye,
Körtvély gyöngyöm berettye,
Rózsám, tulipányom,
Égi szivárványom. (112.)

¹⁰³ Szerelem, gyötrelem hol együtt jár:
Szíveket lánczolja keserves zár,
Fárasztja elméket,
Fonnyasztja szíveket,
Újítja s nagyítja
Újítja s nagyítja
A sebeket. (118.)

¹⁰⁴ Legény és leány párbeszéde (K. H. J.).

ményeiben: a dal-műfaj általános határozmányai kiképzésében csak folytatja, illetőleg egy jelentékeny lökessel befejezi az említett folyamatot. Új jelenség azonban életszerű magatartása és modora (éppúgy, mint ugyanakkor a prózában Mikesé).

E magatartással kapcsolatosak az ő dal-fajának némely más ismertetőjegyei, járulécai is.

Elsősorban *költői nyelve*. Ha ugyan ilyesmiről nála egyáltalán szó lehet. Irodalmi becsvágy e tekintetben sem vezet: veszi a szót, a képet ott, ahol találja: a hagyományos költői nyelvben, a megszokottban. Ez a fölöttébb egyéni ízű dalnok nem egyéni nyelven ír: a készletet fogyasztja, éppúgy amint az életben a közkeletű nyelvkinccsel élünk. A Balassa- és Gyöngyösi-féle költői nyelv általánosan elterjedt, elnépszerűsödött, csaknem elnépiesedett virágaival él; de leginkább az egyszerű, egyenes beszéddel.

Rárótekinet, cédrustermet, pipacs-ajak, kökényszem, sólyomtekinet, alabástrom-mell, lecsett hó bíborral festve (ilyen a teste), kláris-ajak; nevető ajak: hajnal mosolygása; pirulása: hó vérrrel újul; ajakid rózsái, szemeid fáklyái: a *női szépség* e metaforikus jellemzései nagyrészt humanista eredetűek, de Balassa, Gyöngyösi által már oly közkedveltségre jutottak, hogy szinte a naiv költészet sajátjai lettek; ma pedig már eredeti népies virágoknak tetszenek.

Bibliai, vagy antik nevekkal való példálózás is hagyományos; ő is él vele; Delila, Sámson; Dido, Venus, Thisbe, Juno, stb. — Persze Cupido is. Idevág a phoenix-hasonlat is.

De nemcsak hogy a képes beszéd (s általában a költői nyelv) közhelyeivel él, hanem többnyire ugyanazokkal; vannak igen gyakori, csaknem állandó képei, hasonlatai. Tehát a kifejezést nem az ihlet aktualitása teremti; hanem bizonyos szükségletek (tipikus lelki állapotok) kifejezésére ugyanazon (sablonos) eszközhöz folyamodik. E tekintetben is a népköltészetel párhuzamos az ő eljárása, de általában a dalköltészet természetes feltételei között mozog itt is, melynek nyelvhasználata sem lehet túlságosan személyes. Vele fejeződik be a régi magyar költői nyelv teljes nosztrifikálása, amit egyébként e költői

nyelv kezdeményezője, Balassa, megindított már (tudós elemek elnaivosítása).

Leggyakoribb szükséglete a szerelmes nyugtalanság kifejezése; közhelyszerű képe, hasonlata neki erre: a tengeren hanyó-dó hajó, bárka (hozzá az egész helyzetkép hol egyik, hol másik eleme: vitorla, fáklya, vezércsillag, part, hab). Mindez szerencsésen együtt a 8. számúban.

Másik szükséglete: becéző szólongatások; erre valók a játékosan kicsinyítő nevek: Dudi, Duduskám; kedveskedő metaforák: angyalkám, madárkám; angyalom, alakom, szépgyöngy galambom; Babuka Babuskám; sőt gyermeknyelvbeli becéző szavak: „Csicsi, jőj hozzám, szívem, Áj, áj, Csócsi, én lelkem, És mindenem!”. Halmazva, de már a móka felé: 90. sz.¹⁰⁵

Egyéb, sablonos alkalmakra sablonos képei: égek; mágnés; hó és nap, mint nád, mint viasz; cukor, méreg; árnyék, tündérkép; rózsa és tövis; lép, vessző; méh, méz, fullánk; mint lámpás (enyészek, olvadok).

Ritka eset, hogy némi egyéni íz éreznék rajta, vagy hogy emelkedettebb ihlet szülötte volna a kép; (70. sz. 1–2. versszak:¹⁰⁶ de ott is egy alapján egyszerű és megszokott kép

¹⁰⁵ Szívem csöngetője,
Lelkem pengetője
 Kínomat megszánja
 Drága Mazolánnya,
Éltemnek földője,
Ágyom lepedője,
 Karmazsin csizmája,
 Kedves bodzafája,
Pengő sarkantyúja
Tüzeckémet fújja,
 Kesztyűben öt ujjja,
 Alle-, Alleluja! — stb.

¹⁰⁶ Ki béborúlt az fölyhőben
 Megtért napom fénnye,
Várás és nemjövés után
 Édes szívem kénnye;
Az kit ingyen sem reméltem,
S hogy megvetett, attul félttem,

nyer nagyobb méltóságot a mondat szokatlan rendjétől, vagy patetikusabb szinonimáktól (így a 32. sz.¹⁰⁷ is, s a 140. sz. 20. versszaka).¹⁰⁸ Kivételes túlzó kép: „Nincs haszna, már látván, hogy mennyit könnyeztél, Könnyhullatásidban majd mintegy evezteél” (143. sz.). Aligha az ő tulajdona e kép: „Fekete kláristól mocskosok szemei” (140. sz.) és „Mosdatlan pár kláris két fekete szeme” (141. sz.).¹⁰⁹

Amint nem keresi a képet, nem is fél tőle, a durvától, ízlésteleentől sem („bogár után indultam” — „koszos birkém”, stb.). Szívesen átadja a képlelemény dolgát a rímnek („Ne gondoldj, mert mint moly Elvesznek”: 4. sz.; „Isten az Cupido De

Most ölemben bágyadoz,
Tűszívemben lángadoz,
Halálbul életet okoz,
S mézet nyújt ahhoz.
Tekints reám és kegyelmezz
Azon két szemekkel,
Kik bajt vlnak és küszködnek
Az égi tüzekkel,
Kikkel az szabad szíveket
Rabbá teszed s az híveket:
Szólj hozzám olly igékkel,
S tégy boldognak ezekkel;
Conteltáldjád óhajtásim'
S özvegy várásim'!

¹⁰⁷ Bajt vlnak óhajtásim kesergő szívemben,
Harczolnak affectusim sebesült mellyemben,
Amornak nyilait
Most érzem, kínjait,
Elhagyott s mert megfosztott,
Ki vólt frigy hitemben.

¹⁰⁸ Voltak ugyan, voltak sokféle szólások,
Háborgó egekben gyilkos villámlások;
De az irigyeknek irigy a szokások,
Történtek is ettől ezer változások.

¹⁰⁹ „Kik bajt vlnak és küszködnek Az égi tüzekkel” (70. sz.) — vö. Gyöngyösi Kemény Jánosában: „Küzködnek kövei az égi tüzekkel” stb.

hamis, mint zsidó”: 16. sz.; „Mivel tolvaj az Cupido, Incelkedik, mint az zsidó”: 19. sz.).

Közhelyszerű képek és közmondások egész halmaza együtt egy-egy versszakban (28. sz.).¹¹⁰ De közmondás csak csínján, nem úgy, mint Dugonicsnál. Latin közmondás ügyesen beillesztve, magyarul: „Vízcsöpp követ meggyőzheti” (72.), „Pálmafa annál erősebb Mennél hajlóbb és terhesebb” (82.). — Szállóige is: „Gondolatok, Óhajtások, Másképp vámtúl szabadok” (76.; vö. „Gedanken sind zollfrei”).¹¹¹

Stílérzéke kevés: jobban mondva, nem törődik a stílszerűséggel. Láttuk, megütött hangból kiesik, komolyból mókába szalad át, stb. Nyelvileg legfeltűnőbb a sok latin szó (*dalban!*): contemnálom; nékem nem humorom; csak bár egy punctumban; complement; eggyel nem contentálódik; disputálni nem akarom gusztusát senkinek; desperatus szívemben; fundálnak; majestas, triumphus; confundáltál; magam declarálnom; voxodat; affectusim; observáltam; Rontom conceptusokat Ezer praetextusokkal; desperálni; competálni; semmi humorom; illy sententiára; hogy’ vexáltál; egy punctumban sem hibáztam; hogy triumphálsz szíveken; aztat recognoscálok, — revocálok; kegyetlen tyranna /vö. Csokonai/ stb.

Mindezek közkeletű szavak a XVIII. században; s a latin nyelv társadalmi nagy szerepét ez időben mi sem mutatja job-

¹¹⁰ Sorsod néked is nehéz,
Meg van kötve szív és kéz,
Sok szem reánk vigyáz s néz,
Fémlik arany helyett réz,
Másé már az lépes méz. (4. versszak)

Lassú víz partot mosni
Szokott s titkon törödni,
A nád széltül ingadni
S az által erősödni,
Méregbül is méz lenni. (7. versszak)

¹¹¹ L. GÁLOS REZSŐ: *Jegyzetek Amade László költeményeihez*. It 1918. 309.

ban, mint az, hogy a legegyszerűbb s kelendőbb nyelvkincsű dal is felveszi magába!

Amade életszerű modora hozza magával ezt. Valamint más, közkeletű idegen szók használatát is (vö. Csokonai!): „Találok olly lángra, Ki néked reváncsra Lészen tüzem” (7. sz.); „Akad reváncsra” (73.); „De akarom Illy reváncsát szívednek” (77.); „Más módját nem találja, magát így reváncsolja” (83.); „Nem tagadom azt is, hogy voltam tetszetes, S reváncsló szivekre én is figyelmetes” (142. sz.).

Egész strófa csaknem csupa latin rímekkel: 20. sz.¹¹²

A nyelv általában mellékes neki; fő, hogy gyorsan kéznél legyen a szó, s beilleszkedjék az alkalmi formába. Mert itt a *forma* vezet. De korántsem mint *műgond*, hanem csak mint elsőrendű s mindenáron kielégítendő szükséglet. Ritmusérzéke kitűnő, de aztán hogy miként elégti ki, azzal nem törődik. *Versmondattana* nem művészkedő lelemény eredménye, hanem a véletlen műve; ezért sokszor, sőt többnyire, igen jól tagozódik mondata ritmikailag: fesztelen talpraesettséggel, mintegy már a lélekben ritmikailag fogantatva. De ha másképp nem megy, feláldozza a szöveget is a formális követelményeknek.

Valóságos mondattani hibákat találni nála, pongyolaságokat, stb. „Másoknak tudsz kedvezni, Egy hajóban evezni” (5. sz.); „Én tudom, hogy mely nehéz Az fulláng közt lépes méz” (uo.); „Ha látsz árnyékomban, (kihagyva: s ha látod, hogy) Ki szeretett nem él” (22. sz.); „Kegyetlen’ az egek” (36. sz.); „Közemberbül káplárt, hadnagy’, Kapitánt is tészen” (41. sz.); „Hogy mást soha szeretett” (4. sz.); „Ki szokott árnyékhoz (annak) Az fény tetszést nem okoz” (73. sz.); „Mindenek-

¹¹² Érted, mint kell confundálni,
Irigyeket contemnálni,
Magát titkon consolálni,
Titkos célját conserválni,
Nyilván éneklek ezt egynek,
Itt van, tudd meg mégis: kinek? —
Igy köll fügét mutatni.

ben engedelmes(nek), Tapasztalatod szolgálodat” (111. sz.); „Elmém’ csak változása” (132. sz.).

Ez korántsem mind hiba; de erőszak; néha, mint látni: elliptikus tömörség. Így ez is: „Méltó volnál, elégnél, Magad is porrá lennél” (10. sz.). Vagy ez: „Mindent immár, többet ne várj, Érted elkövettem” (8. sz.). Példa a tömörítő s majd kikaprikázó ritmusra (rugékonyság): „Erdő egy fáért, Tavasz egy föcskéért Nem sénlődik, azt tanultam” (26. sz.). Különös szóösszerántás: „Meggyónom, hogy vétettem, *Nem szívet mért szerettem*” (5. sz.). Igen jó, rövid, velős: „Mit mondtál, jól tudod, Mit bántál, tagadod” (uo.).

Négyesy László ezek alapján azt hiszi,¹¹³ hogy „a nyelvújítás előzményeit nemcsak Faludinál kell nyomoznunk, hanem Amadénál is”. (De csak a versmondattani újításokét, melyek a versforma parancsából születnek meg. — Párhuzamba állítani ezt az időmérték némely szórványos jelenségeivel ugyancsak Amadénál.)

A hagyományos képleteket szívesen veszi. Így pl. a „közölés” talán senki másnál nem oly gyakori. „De látom: gyémántra Akadtam, aczélra” (7. sz.); „Jaj most nékem, gyilkos nyila, Érzem, mit tesz, tűzfáklája” (10. sz.); „Engedelmes szolgálja, Mégis vagyok praedája” (uo.); „De az egekben Bizom, Istenben” (15. sz.); „Féltlek én így, s nem másképpen, Hanem szeress tisztán s épen” (19. sz.); „Mert már öszvekötozve, Szolgád szíve, szegődve” (21. sz.); „Amornak nyilait Most érzem, kinjait” (32. sz.); „Bár irigye, Vagyon frigye” (34. sz.); „Már hálódban, Kalitkádban Zárva vagyok, Rabságodban” (38. sz.); „Nem kétséges, szerelmedért Meg is halni, személyedért” (44. sz.); „Mindeniknek mert tetszeni És akarna kedveskedni” (55. sz.); „Előbb hittem, tűz hogy jég, Földdé lészen az kék ég” (57. sz.); „Szeret édes ízét Medve lépes mézet” (61. sz.); „De mégis megvetem S ezeket nevetem” (78. sz.); „Látván, épen semmiért Epedek csak kedvedért” (133. sz.); „Drága gyémántok, onyik rubintok Ragyogtak rajtam, zöldes sma-

¹¹³ NÉGYESY L.: i. m. 63.

ragdok” (137. sz.); „Hírem, nevemet, viselésemet Várme gyék tudták gyengességemet” (uo.); „Látom, somfánál nőttél, parasztnál” (uo.); „Már neki egy: menyországba, Akár menjen ő pokolba” (138. sz.); „Van-e az ki érted Bánkódni S epedni, Olly szív, ki nem ohajtaná?” (34. sz.).

Mindez mutatja, hogy lehetőleg a könnyebb végét fogja: járt úton jár. S ez nem baj, míg a lényeg: a ritmusérzék (mely övé!) vezet és kormányoz. De a legkülsőbb s legigénytelenebb járulé k, a *rím* is át-átveszi a kormánypálcát a mondat felett, s gondolatbénító szerepet játszik. Mert nem keresi azt sem, hanem legközelebről veszi. Kopott rímek: nincsen—kincsem, szív—hív, kín—szín, jég—ég, tűz—fűz, szívem—hívem, érted (verstehst) — érted (für dich), Páris—már is, lárva—árva, menyecske—kecske, tyránna—kívánna; Bár sorsunk szomorú, S reményünk homorú (61. sz.), Te bár légy hív, Mégis vagy nyív (74. sz.), Légy kevély strucz, Mégis lesz trucz (86. sz.), Hagyján, ha itt hagyja! Benőtt feje-agya (130. sz.). — Egyébként az ő rímei is többnyire ragrímek.

Szótagszám kedvéért: „hogy tūr tūrve epedek” (47. sz.); „Füty! fütyültem” (49. sz.).

Hagyományos alaki játék: a versfők, nála is.



Életszerű attitude: költői, műfaji érték volt. Nyelvbeli élet-szerűsége is az: készletet, megszokottat fogyaszt; ez is jó a dalnak. A dal, mint műfaj, egyenest predestinálva van arra, hogy a műköltészet elnépszerűsödött elemeit átszűrje, konzerválja, szétterjessze. Ezt teszi Amade a régi magyar költészetre nézve. Ami az irodalomból az életbe átment, azt az élet saját formái között örökíti meg a dal, az Amade-féle. Formát ad neki, dallamhoz köti s így bocsátja szét közhasználatra.

Hogy mily nagymértékben függ a magyar előzményektől, az a mondottakból világos. Kerestély Olga¹¹⁴ elég sok kap-

¹¹⁴ KERESTÉLY O.: i. m.; ALSZEGHY is: vö. *Epigon Ilrikusaink a XIX. századig*. It 1917. 419—37.

csolatot mutat ki Amade és Balassa képes beszéde közt, s egyenest Balassa-tanítványnak mondja. A dolog azonban nem így áll. Ő bizonyára ismerte Balassát, de ismerte a többit is, főképp bizonyára azt a készletet, mely a kéziratos énekeskönyvekben forgott. S őrá nem egyenest Balassa, hanem a Balassa-hagyomány százados kihangzása hatott: az, ami ebből az ő korában ismeretes volt. Hiszen ha Balassa-tanítvány volna, akkor a Balassa-strófát is sűrűbben használta volna. De éppen az a feltűnő, hogy azzal már szakít. Ez az Amade, aki az egy dal-attitűde eredetiségén kívül annyira a közkészletből, a költői hagyatékból él, az említett lényeges jegyen kívül a *dallam* külsőségében is újat hoz. Tulajdonképpen ő is úgy jár el, mint Balassa: nótákat tart szemmel, de már *más* nótákat, korszerűeket. S míg ritmusa csaknem kivétel nélkül tiszta nemzeti jellegű (sorszaglalása magyar; s az egy 11-es soron kívül — Kerestély szerint — majd minden lehetséges magyar sorfajt felhasznál): dallama (= strófaszerkezete) új, legtöbbször idegen, s az eddig szokottaknál komplikáltabb.¹¹⁵

Hagyományos anyagból az új egyéniség új műfajt („dal”) teremt; hagyományos ritmussal új dallamokat képez ki, s ezzel korszerűsíti műfaját.

★

¹¹⁵ Olykor azonban mintha az *időmérték* is kísértene. Jambikus lejtés: „Csak még az napfény rá mehet” (25. sz.); „Szeretni jó, ugyan szeretni kell” (EPhK 1907. 201. l.); „Nem kell gazdagság Vagy más boldogság, Megnyugtat az hív állandóság” (uo.). — Trochaikus: „Szenvedéssel s az üdövel” (67. sz.); „Bár életre, bár halálra” (uo.). — Daktilus-szerű: „Tegnap ítéltél, Már ma megöltél” (15. sz.); „Van hamujában” (95. sz.); „Szánd sebeinket, Tűzszíveinket” (uo.). Szándékoltnak, tudatosnak azonban ez aligha minősíthető. Akkor ui. következetesebb lenne. (Hiszen efféle daktilus-lejtést apja verseiben sokkal többet láttunk!)

RADÓ ANTAL (*A magyar rím*, 1921. 71.) trocheusnak veszi ezt: „Addig jártál, Vesszőt hánytál” (38. sz.) stb.

NÉGYESY L. (i.m. 65.): Némely formája „ösztonszerűleg, nem a jambusok és trochausok alkalmazásával, hanem sortörésekkel és belrímekkel, a nyugati versfajokat törekszik utánozni”. /Ez az igaz./

Dallam-mintái. Alszeghy szerint a virágénekek „táncnóta” csoportjától tanult dallamosságot. — Négyesy László szerint: a XVII. század egyhangú technikájából Amade ritmusgazdagságához Ráday Pál a kapocs (ez is Szenczi Molnárhoz kapcsolódva). Tanult a néptől: hazait, külföldit: steiert, ländler, wazert, villanellát, menüettet: Grácban, Pozsonyban, otthon, főnemes udvarokban hallhatta, táncolt rá. „Kozmopolita dalok és dallamok” a mintaadók.

Az egész valóság azonban csak újabban kezd kiderülni.¹¹⁶

Vallásos lírája teljesen jelentéktelen a világi mellett. Ez is nagy változás a múlthoz: Balassához képest. A teljes elvilágiasodás felé. — Még az egy „Szűz Máriához” (5. sz.) érdemel figyelmet, de csak azért, mert egyetlen darabja Amadénak, melyben a hazára gondol (katonadalában is — 41. sz. — valami efféle); ez is azonban már más, mint a XVI—XVII. századbeli hasonló tárgyú költészet; dinasztikus kapcsolatban a hazaszeretet (a királynéért könyörög).

★

Összefoglalás.

1. A teljes elvilágiasodás felé viszi a költészetet.
2. Befejezi a dal-műfaj kiképzését.
3. Műköltői magatartás helyett életszerűt hoz be az irodalomba.
4. Újból felveszi a kapcsolatot az énekszóval.
5. A nemzeti ritmus épségben tartásával egészen új formakészletet teremt.
6. Végrehajtja a hagyományos magyar költői stíl (Balassa — Gyöngyösi) népszerűsítő szelekcióját: felfogja belőle a népszerűsíti azt, amit a dal-műfaj (a műköltészetnek a végső desztillálója) megbír.
7. A régi magyar költészetnek végső, összefoglaló levezetője a népköltészet felé.

¹¹⁶ L. KASTNER JENŐ: *Amadé gáldns versei*. EPhK 1922. 55—58.

8. De egyszersmind felosztatója is: túlságos formai (zenei) ösztönében a megújhódás vágya nyilatkozik meg; s e tekintetben azon a végleten is túlmegy, amennyit a nemzeti ritmus még megbír; ezzel bebizonyítja, hogy a szertelen változatosság, azonos ritmus-elv mellett, nem vezethet oly formai megújhódásra, mely valódi irodalmi értéket jelentene, sőt a szöveg degradálásával dekadenciára vezet, s kivezet az irodalomból.
9. Az időmérték némely szórványos és csak mintái szuggesztív hatásán, de nem verselő öntudaton alapuló jelenségei; másrészt versmondattanának némely, ritmikailag szerencsésen tömörített képletei: mutatják a megújhódás más, jövőre lehetségeit (új ritmuselv; műgond).
10. Utolsó a régi magyar szerelmi költők sorában. Semmi nyoma benne az újkor szerelmi szentimentalizmusának (vö. Nouvelle Héloïse). („Moll”. Olyanfajta érzélem, minő a középkorban a vallásosságé volt).
11. Hatása. Már kortársai ismerték; másolatokban terjedtek dalai. Mészáros Ignác már kiadásukra is megtette az előkészületeket. Versei a különféle kéziratok énekeskönyvekben forognak (Balassának inkább modorát utánzó darabok kerültek énekeskönyvekbe, nem annyira a sajátjai.)¹¹⁷ Iskolája nincs (nem úgy, mint Balassának), de 1. kétségtelen elvegyülése a népköltészetbe (azzal együtt mint ható erő éled újra majd); 2. az olaszos irány követőinél hatása folytonos: Faludi (?), Révai, Csokonai. Ez utóbira túlságos zenei technikája is. Egyébként az ő gyakorlata (dallamra költeni) csakhamar elvve emeltetik: Verseggy, P. Horváth Ádám. Műfajlag: a „páros dal” (51. sz.) továbböröklődik (Faludi, Csokonai). Himfy-szak (1, 2, 5, 8, 11, 30, 55, 57, 110, 114, 115. sz.)?

Ha most visszagondolunk a kezdetre, Balassára, s ahhoz mérjük:

¹¹⁷ L. ALSZEGHY ZSOLT: i. m.

1. az az első műköltő — Amade: át a népszerű (> népies) költészetbe;

2. Balassa műfaja dalelles lírai költemény — Amadée: dal.

3. Balassa: szövegvers — Amade: énekvers.

Balassa kezd, Amade végez; Balassa a beálló, a népből kiemelkedő irodalmiság — Amade a népibe torkolló irodalmiság.¹¹⁸

I. Az anyag

Életében megjelent:

1. Buzgó szívnek énekes fohászokodási. 12-r. 32 l. Bétsbe, 1755. Ny. Kurtzböck György (hét darab, dallamokkal).

Világi versei első kiadása:

2. Várkonyi báró Amade László versei. Kiadatta gr. Amade Thádé. Pest, 1836. (Szalay László ügyelete alatt. De nem ő szerkesztette, hanem Guitmann Imre, a családnak 1828-tól 1849-ig teljhatalmú uradalmi ügyvédje, Böösön, a család ősi kastélyában. — Vö. Négyesy László i. m. 557. l.)

3. Victor in proelio S. Ivo. Tyrnaviae, 1722. 12-r. (Doctori (?) dissertatio).

Első, „teljes” kiadás:

4. Várkonyi Báró Amade László versei. Összegejtötte, bevezette és jegyzetekkel kísérte Négyesy László. Budapest, Franklin, 1892.

¹¹⁸ Ajánlható feladatok :

A Balassa-féle költői stíl (kéziratok énekeskönyvek, Amadéig).

Balassa—Amade.

Amade és a megelőző költői hagyomány.

A dal-műfaj fejlődése Amade előtt.

Amade hatása.

Olaszos irány a XVIII. századbeli magyar költészetben (Amadétól Himfyig).

Új Amade-kiadás.

Amade-nyomok a népköltészetben (találhatók-e?).

Amade dallam-mintái (egykorú zenedarabok, tánc-zene stb.) — zeneértőknek.

Magyar versmondattan Balassától Amadéig (állandó képletek összegyűjtése).

(Olcso Könyvtár 821–830.) — Tartalma: Amade élete. Könyvészet. Világi énekek. Istenes énekek. Jegyzetek. Függelék: dallamok és idegen nyelvű versek. — Mintaszerű kiadás; az addig feltárt teljes anyagot közli; kútfők alapos ismertetése.

Ezóta is jelentékeny anyag került napvilágra, de összegyűjtve nincsen. Új, teljes kiadásra volna szükség.

A teljes anyag főbb kútfői (az említett három első kiadáson kívül):

1. *A főködex* (Nemzeti Múzeum 141. Quart. Hung., Jordánszky kanonok adományából.). Hozzákötve Bittó Mancsi levele (1804. január 30.). E levél szerint: Amade saját példánya. Amade és secretarius a írása; az első kéz Amadée (vö. Négyesy László: i. m. 422. l.).

Nagy István-féle másolat (Nemzeti Múzeum 965. Quart. Hung.). A másoló a főködexből dolgozott, de néha helyesebb szöveg: más kézirat is volt előtte. — Ebből külön másolva latin versei: Nemzeti Múzeum 1962. Quart. Lat.

A főködextől nem egészen független az 1836-i kiadás sem, de volt ez előtt is egy másik kézirat (sokszor helyesebb). A főködexről volt másolva Kazinczy Gábor gyűjteménye, Bittó Mancsi levelével együtt (Abafi Lajos: Amade László mint népdal-költő. Figyelő I. 1876. 54–56. l.; B. Amade László kiadatlan költeménye. Uo. III. 1877. 79. l.).

Volt még Amadénak egy gondosabban írt verses könyve, melybe — Bittó Mancsi szerint — kidolgozottabb verseit szokta beírni Amade. Ez elégett.

2. *A Kultsár-féle gyűjtemény*: lappang. Róla csak Kultsár István és Toldy Ferenc közlései alapján tudunk (Hasznos Multságok 1817, Költői Régiségek és Handbuch, 1828). Két kötetből állt: az elsőbe 130 „Nyájas Ének” (az ebből közlöttek — összesen 11 darab — mind ismeretesekek máshonnan; számozása megegyezett a főködexével.) — A másodikban Amade „szerelmi regénye”, vagy „lírai regénye”, Zrínyi-strófákban (Toldy a Magyar Költők Életében s máshol szól róla). Ez volna a legteljesebb kódex.

3. *A Mészáros Ignác-féle gyűjtemény* (l. Erdélyi Pál: Várkonyi Bárá Amade László költészetéhez. EPhK 1907. 81–93.; 201–213. l.).

4. *A Véghely-féle gyűjtemény*. Véghely Dezső veszprémi alispán birtokában volt kéziratcsomó a b. Üchtritz család marcaltói levéltárából. Néhány vers közzétéve belőle (Véghely Dezső: Egy idyll Amade Lászlótól. Figyelő III. 1877. 148–152. l.; Pintér Kálmán: B. Amade László kiadatlan versei. Uo. XV. 1883. 311–316; 390–398; XVI. 1884. 228–231; 310–313. l.), s ezek átvéve Négyesy László kiadásába. De zöme — nagy érték! — csak Véghely halála (1897) után vált ismertté, mikor az egész anyag a Nemzeti Múzeumba került. L. Vértessy Jenő: Amade László kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban (Magyar Könyvszemle 1902. 403–416. l.); feldolgozása

pedig ugyancsak Vértesytől: Adatok Amade László életéhez (ItK 1902. 77–100; 216–232; 350–368; 502–535. l.).

Kivonatos közlésük e leveleknek: Váczy János és Rédeyné Hoffmann Mária: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke IX. (Irodalmi levelestár I. 1923.).

Ezek voltak a nagyobb és tömeges források. Kisebb, egyes közlések pedig a következők:

a) Sándor István a Sokféle IV. darabjában (1796) közli a Nőtelen és házaseslet c. verset.

Ugyanezt Martonfalvay Elek (győri lakos?) a Vasárnapi Újság 1866. évi 9. számában, mint hite szerint ismeretlent, Simonfalvay Jánosnak, az Amadék marcaltői ügyviselőjének hagyatékában talált kéziratból (később a lapok többször is kiadták, mint még mindig ismeretlent). Vö. Négyesy: 144. sz.

b) Bizonyos múzeumi másolatok (Abafi Lajos: Amade László szerelmes versei. Figyelő XII. 1882. 313–317. l.; Amade László vegyes versei. Uo. 386–388. l.): 8 darab vers (vö. Négyesy: 118–125. sz.).

c) Négy vers a Kerskay-féle verseskönyvből (I. Hattyuffy Dezső: Magyar verseskönyv 1788-ból. Katholikus Szemle XVIII. 1904. 869–878. l. és ugyancsak Hattyuffy: Báró Amadé László kiadatlan költeményei. Katholikus Szemle XIX. 1905. 693–704. l.).

Ez kitesz összesen 207 darab verset; ebből 23 latin, 4 német; magyar: 190, ebből 9 istenes ének.

Feladat: új kritikai kiadás.

II. Az Amade-irodalom

Négyesy említett kiadványa (ebben az addigi anyag mind részletezve; sőt az Amadéra vonatkozó jellemzések idézetszerűleg is közölve). Ismertette: Váczy János (EPHK 1893. 369–375. l.).

Vértesy Jenő: Amade László kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban (Magyar Könyvszemle 1902. 403–416. l.). — (A Véghely-féle kéziratgyűjtemény ismertetése.)

Vértesy Jenő: Adatok Amade László életéhez (ItK 1902. 77–100; 216–232; 350–368; 502–535. l.). — (A Véghely-féle kéziratok alapján; élénk, színes élet- és jellemrajzi vázlat. Ezt kell olvasni ma, ha Amadét meg akarjuk ismerni.)

Kerestély Olga: Várkonyi Amade László báró élete és költészete. Kolozsvár, 1905. (Amade Antal és Amade László életrajza. Vértesy említett cikkein alapszik, anélkül, hogy csak egyszer is említene a nevét. Egyébként jó tájékoztató.)

- Hattyuffy Dezső: Magyar verseskönyv 1788-ból (Katholikus Szemle 1904. 869–878. l.).
- Hattyuffy Dezső: Báró Amadé László kiadatlan költeményei (Katholikus Szemle 1905. 693–704. l.).
- Kálmán Sámuel: Balassa Bálint és Amade László. Budapest, 1905.
- Erdélyi Pál: Várkonyi Báró Amade László költészetéhez (EPhK 1907. 81–93; 201–213. l.). — (A Mészáros-féle gyűjtemény ismertetése. Bevezetőleg a verses könyvekről: sok énekelt darab van bennök; s mik ennek a jelei.)
- Böhm Dezső: Amade László lyrája (Uránia 1912. 359–366. l.).
- Versényi György: Szíveket újíto bokréta. XVIII. századbeli dalgyűjtemény (Régi Magyar Könyvtár 35.). Budapest, 1914.
- Ismertette: Császár Elemér (ItK 1914. 489–490. l.).
- Császár Elemér: Amade László egy ismeretlen latin verse (ItK 1917. 469–471. l.).
- Alszeghy Zsolt: Epigon lírikusaink a XIX. századig (ItK 1917. 419–437. l.).
- Gálos Rezső: Jegyzetek Amade László költeményeihez (It 1918. 309–311. l.). — (Adatok Amade német és latin verseinek magyar verseihez való viszonyáról.)
- Radó Antal: Verselésünk legújabb fejlődése (It 1918. 358–9. l.). — (Sik Sándor hasonló című, ugyanott megjelent cikkéhez szól hozzá. Amade trocheusokat is írt szerinte.)
- Dékáni Kálmán: Kuruckori énekek (ItK 1918. 390–396. l.). — (Egy marosvásárhelyi kéziratot füzetben Amade egy verséhez — vö. Négyesy 144. sz. — hasonló vers.)
- Gálos Rezső: Amade László tanulóéveihez (ItK 1922. 119–120. l.). — (Tévedést igazít helyre: a győri gimnáziumba járt, s Nagyszombatban csak befejezte.)
- Kastner Jenő: Amadé gáláns versei (EPhK 1922. 55–58. l.). — (Amade kapcsolatai a Hofmanswaldau-féle gáláns költészettel; főképp a forma szempontjából.)
- Váczy János és Rédeyné Hoffmann Mária: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke IX. Irodalmi levelestár I. 1923. (Amadénak a múzeumi kéziratárban levő levelei kivonatos ismertetésben.)

Közli: KOROMPAY H. JÁNOS